

Zon over het leven

H.H. Knippenberg

bron

H.H. Knippenberg, *Zon over het leven*. Uitgeverij Helmond, Helmond [1948]

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/knip001zono01_01/colofon.php

© 2017 dbnl / erven H.H. Knippenberg

Looft uw God, waardeert het leven,
kleurt uw werk door zang en spel,
blijft blijmoedig en doet wel!

Humor en scherts.

Een goed verhaal biedt troost in het leven, omdat het geziene of beleefde door de auteur op een hoger plan is gebracht, door hem is omgevormd tot een tweede realiteit in de orde der kunst.

De auteur doet meer dan fotograferen. Hij weet te schilderen en te musiceren met de taal.

Een goede vertelling moet vlot verlopen, 'levendig en kleurig zijn als lentezon en zomerweelde. Geschetste tragiek mag het leven niet als noodlotsdoem bezwaren. Het kruis van menselijk lijden blijft toch altijd nog met bloemen omweven. Want niemand wordt boven zijn krachten beproefd. De goddelijke goedheid sprenkelt over elk mensenbestaan voldoende vertroosting om het dragelijk te maken en vruchtbaar voor de eeuwigheid. Het godsbestel wegschuiven uit de wereldorde kan de kunst slechts doen ontaarden. Daarom klettert in vele vertellingen de regen der mistroostigheid op ons neer en dekt de mist der zwaarmoedigheid alles toe met klamme vertwijfeling.

Eén soort auteurs blijft door alle tijden heen en bij alle

volken boeien. Dat zijn zij, die in staat blijken humoristisch of fijn-schertsend te vertellen.

Scherts is voor een bredere massa genietbaar. Voor ware humor zijn alleen meer beschaafden ontvankelijk.

Wat is humor?

Laten wij ons niet in de talrijke definities verdiepen. Bij de humor speelt de gevoelsfactor een overwegende rol. Aandoeningen van lust en onlust zijn nauw erin verweven. Het belachelijke wordt getemperd door sympathie-betoon. De humorist plaatst zich boven het leven in een geestelijke superioriteit en weet ook in het bespottelijkste van iemands lotgevallen iets van pijnlijke tragiek te ontdekken.

In de schelp van de humor ruist de branding van de levenszee en schuilen parels van wijsheid. Deze dringt zich niet nadrukkelijk op in een uitgesponnen moralisatie, maar is direct tastbaar uit het verhaal en werkt ongemerkt in op de lezer.

Dat de wereldliteratuur maar betrekkelijk weinig scheppers van grote humor telt, ligt hoofdzakelijk in het feit, dat de wereldvisie, hiervoor nodig, als resultante van allerlei psychologisch doorleefde ervaringen, moeilijk te winnen is, terwijl voor de uitbeelding geniaal talent vereist wordt.

Wij kennen in onze letterkunde weinig grote humor, maar toch genietbare, zoals die voorkomt in de *Reinaert*, in sommige middeleeuwse spelen, bij enige zeventiende-eeuwse toneelschrijvers, bij Wolff en Deken, Hildebrand, Haverschmidt, bij Albert Kuyle, Felix Timmermans, Antoon Coolen, Anton van Duinkerken, Godfried Bomans en anderen. Veel partiële humor is hier ingeslopen met onzuivere bestanddelen in de vorm van grappigheid, geforceerde geestigheid, satire of ironie. Waar de satire zich in haat verliest en de parodie het edele neerhaalt, kan van scherts, laat staan van humor, geen sprake meer zijn.

Uit de prozabundel ‘Familie en Kennissen’ (1876) van de Friese dominee François Haverschmidt neem ik deze tekening van Tante Mientje en Tante Bet:

‘Geen van beiden was getrouwd, tante Bet niet omdat zij nooit gevraagd was, en tante Mientje niet omdat zij nooit had willen huwen. Dat weet ik, doordien tante Mientje er tante Bet wel eens een verwijt van maakte dat deze nooit aanzoek gekregen had. Vraag je mij of ik dat billijk vind van tante Mientje, dan zeg ik van neen, want tante Bet liep mank over twee kanten. Maar je moet niet vergeten dat tante Mientje een ongelukkig humeur had en, als zij daardoor geplaagd werd, het niet best laten kon alles te zeggen wat haar voor de mond kwam. En dan komt er ook bij, dat tante Bet het haar nooit kwalijk nam. Integendeel, wanneer de stroom van tante Mientje's verwijtingen opnieuw dit punt bereikte, hoe zij velen wel had kunnen trouwen als ze maar gewild had, maar hoe tante Bet door niemand was gevraagd, dan liet tante Bet de kous, die zij voor tante Mientje maasde, in haar schoot vallen, en ofschoon het even te voren aan iets in haar oogen en om haar mond had geleken alsof zij met haar zuster te doen had dat die zo sukkelde met haar humeur, dan wierp de goede ziel zich achterover in haar stoel en lachte dat zij schudde. Nu vraag ik op mijn beurt, of dat wel de manier was om tante Mientje tot het rechte inzicht te brengen van haar onredelijkheid?’

Onder het pseudoniem Piet Paaltjens schreef Haverschmidt zijn ‘Snikken en Grimlachjes’ (1867), gedichten vol spot en scherts, burleske poëzie, waarachter veel weemoed schuilgaat.

De diligence naar Woerden is met de geliefde Mina van de dichter heengesneld.

En als de morgenzon weer gloort,
Zit hij aan 't vensterglas,
En wacht de diligence en schreit
Een brakken tranenplas.

En als de diligence passeert,
Dan grijpt hij woest de snaar
Der harp en heft een klaagzang aan,
Zóó allerijlslijkst naar,
Dat niet slechts menig passagier
In droef gepeins verzinkt,
Maar dat de conducteur zich zelfs
Een traan uit de oogen pinkt.

‘Kent gij het land,’ zoo zingt hij, ‘waar
De kleiaardappel groeit?
Waar trouw aan vorst en mannenwoord
En waar de veeteelt bloeit?’

Kent gij het land, waar Mina toeft?
Kent gij het wel? Daar heen!
Daarheen richtte ik zoo eeuwig graag,
Geliefde, 't linkerbeen!

Kent gij het huisje?’ zingt hij weer,
‘Op palen rust zijn dak,
En Friesche schoonen bieden u
Een smakelijk gebak,

En zien u aan, en vragen u
Een glaasje pons. Daarheen!

Daarheen richtte ik zoo eeuwig graag,
Geliefde, 't rechterbeen!

Opmerkelijk is de overeenkomst tussen de geheimzinnige verdwijning van Piet Paaltjens, zoals die wordt beschreven, en de verdwijning van D. Knickerbocker, op wiens naam Washington Irving in 1809 zijn werk 'A History of New-York' liet verschijnen. Haverschmidt was zich bewust te leven onder een geslacht van studenten met een onbewogen bestaan en een beperkte gezichtskring en daarom stak hij ze in het maskerdepak, merkte Cd. Busken Huet op. Jacob Hiegentlich oordeelde: 'Paaltjens was een van de gevoeligste dichters van een valsch sentimenteele periode; men kan echter niet ontkennen, dat van deze ongelukkige man de humor veel minder fijn, en meer met Bredero's boert verwant is dan met de ironie van Heine'.

Verrassende overeenkomst in schrijftrant valt op tussen Gerrit van de Linde, alias 'de Schoolmeester' (1808-1858) en Richard Harris Barham, alias 'Thomas Ingoldsby' (1788-1845). Bij beiden bestaat de humor uit zonderling rijm, parodieëring van op zich ernstige onderwerpen door familiale taal en bespottelijke modernisering, verminking van citaten en eigennamen, nodeloze vreemde woorden, synoniemen en vertalingen, het plaatsen van teksten in ongerijmd verband. Van de Linde laat een snoek tot de hengelaar zeggen:

En zoo jij te Leiden in 't hengelen bent gepromoveerd,
Dan heb je, naar ik meen, al bijzonder weinig gestudeerd,
En je pipa zijn geld op een slordige wijze verteerd.

De kapitein van een door storm overvallen schip landt op een eiland en stuurt iemand om assistentie aan de magistraat.

Deze laat per ommekeer weten:

Dat het hier een uitgestorven eiland is, zonder een enkel ingezetene,
En dat, aangezien er geen contribuablen meer bestaan,
De magistratuur, mitsgaders de kommiezen, maar naar huis is gegaan.

Een grafschrift luidt:

Hoe langer hoe gekker!
Hier slaapt Jan de Wekker!

Koele luim van een leuke burgerman, wie de lust van kritiseren in het bloed zat. Hij deed dit op persoonlijke wijze, zij het niet steeds even handig en vernuftig. Ook hier verdringt de boert dikwijls de humor.

Meer in de smaak bleef vallen de scherts van Hildebrand in zijn 'Camera Obscura'. Bij het verschijnen van de Jubileum-uitgave, geïllustreerd door Jo Spier, in 1939, wees Dr. J. van Heugten S.J. op de wijdlopige, gezapige beschrijfrant, de goedlachse gemoedelijkheid en interromperende ontroerdheden, en prees de idyllische ondertoon, de blijmoedige, vreugddoortrokken levensstemming in het boek, dat getuigt van een sterk observeren, een zeer persoonlijke zin voor het détail, voor het minitieuze zelfs.

In 1907 werd te Heemstede aan de Fonteinlaan, op de plaats waar vroeger het hotel 'Het Wapen van Amsterdam' stond, een 'Huize Hildebrand' gebouwd. Het is de plek, waar Hildebrand met Nurks zat, toen zich afspeelde wat verteld wordt in 'Een onaangenaam mensch in den Haarlemmerhout'. Men herinnert zich, hoe Nurks aan de jongen, die hem zijn limonade bracht en zich zeker niet erg bekrompen in zijn kleedij bewoog, vroeg: 'Is dat een rok van

je vader?’ en hoe de jongen toen antwoordde: ‘Ik heb geen vader’.

In zijn bekende studie over ‘Humor en Humoristen’ noemt Dr. W.H. Staverman ‘Een oude kennis’ het best geslaagde stuk uit de Camera, omdat Hildebrand daarin de diepste blik in het menselijk leven heeft geworpen. ‘In alle andere schetsen geeft hij niet meer dan personen of, zooals men toen zei, typen, en deze belicht hij humoristisch. Maar in ‘Een oude kennis’ ziet hij een conflict tragisch: hoe een oude academie-vriendschap kan worden verbroken door een huwelijk’. Staverman stelt Hildebrand als humorist boven Kneppelhout en Gewin: ‘Ik wil niet beweren, dat hij tot de grootste humoristen behoort; hij was daarvoor te jong, te overmoedig en te gevierd; ook bezat hij een zekere koelheid en hooghartigheid, die niet geheel bij een humorist passen. Maar in de kleinere, de minder diepe humor, is hij voortreffelijk’.

In het werk van Hasebroek en Van Koetsveld is de humorader te zeer verzand in het stichtelijk betoog. De sentimentaliteit dringt zich ook te sterk op. Hasebroek wordt als humorist gewoonlijk boven Van Koetsveld gesteld. Toch vind ik in de ‘Schetsen uit de Pastorij te Mastland’ (1843, 1849) gevoelige wisseling van ernst en scherts. Bij de kennismaking met de burgemeestersvrouw noteert de auteur: ‘Wat zal ik van de binnenkomende zeggen? Het is een van die gezichten, die men onder een half dozijn zou verliezen; indien er een herkenningsteeken aan is, dan zijn het de strakke trekken, die even goed voor verlegenheid als voor deftigheid kunnen doorgaan. De kleeding is kennelijker, door een zekere tegenspraak met zich zelve: de muts en het gouden hoofdsieraad rijmen niet met de japon, en de snede daarvan niet met de stof. Ik stond een oogenblik in twijfel, of ik Juffrouw

zou zeggen tegen het hoofd, of Mevrouw tegen het lichaam’.

Oom Jan uit Rotterdam houdt er vreemde opvattingen op na. Hij geniet doorgaans een vaste gezondheid. Hij erkent dan ook slechts twee menselijke kwalen: gevatte koude en verstoppingen; en de twee geduchtste wapenen hiertegen, de camille en vlier en de rhabarber, maken zijn gehele huisapotheek uit. Alle ernstige ziekten ontstaan, zijns inziens, daaruit, dat deze middelen verzuimd of te laat gebruikt worden. Andere, vooral slepende kwalen, zijn in zijn oog nieuwigheden, ketterijen, schandelijke inkruipsels. De tering zou hij alleen nog als een landziekte willen erkennen, schoon ze veel uit het knijzen en uit hypochondrie voortkomt; maar zenuwziekten zijn ‘een bederf voor onze goede oude Hollandsche zeden, een Parijsche mode, hier tot onze schande ingevoerd’.

De dominee maakt in een sterfhuis kennis met Kee den Bonk. ‘Afleggen en bijzetten was hare kostwinning, en haar gelaat had heel het strakke, het onverbiddelijke van haren meester, den Dood, overgenomen. Gelijk het oog van den smid aan het gloeiend ijzer, zoo was haar oog gewoon aan de tranen der sterfhuizen. Ik heb haar vier jaren gekend en over niet één doode zien weenen, schoon er broeders en zusters en vrienden onder zijn geweest. Eens slechts heb ik van haar tranen gezien: het was in een langen, harden winter - omdat er geen dooden waren!’ De dominee vermant zich in het sterfhuis om de dode te zien. Door de aanblik wordt hij zo getroffen, dat hij dreigt ineen te zakken. ‘Juist zou ik zijn neergezegen, toen ik naast mij een zacht fluisteren hoorde. ‘Een mooie doode!’ sprak een zachte stem; en als een echo van de andere zijde der kist werd er geantwoord: ‘En dat in de hondsdagen!’ Bij het begrafenismaal na de uitvaart spreekt de dominee in het sterfhuis een

troostwoord. ‘Ik sprak van den verlaten toestand van den man, die nu alleen voor zijne kinderen zorgen moest en eenzaam tot zijn vrouw in het graf dalen. En toen daarop de weduwnaar weder snikte en zijne kinderen kuste, beloofde ik hem uit onzer aller naam de hulp, die hij zoo noodig had, daar de vrouw een goed deel der broodwinning en van de zorg voor het huisgezin had met zich genomen. Allen aten, wat zij eten konden. Na een langdurig stilzwijgen hoorde ik schuins over mij fluisteren, dat het vleesch taai was!’

De als mens in vele opzichten zo beminlijke De Genestet, ontvankelijk voor de kleine geneugten van het huiselijk leven, maar door geloofstwijfel smartelijk in zijn ziel getroffen, putte levenslust en stervensmoed uit de humor van de kijkjes in zijn naaste omgeving. De kinderen spelen vrolijk op het kerkhof om de verse grafkuil. De koetsier schudt zich na de begrafenis fluks de rouw van het lijf, steekt zijn pijp aan, telt het footje van zijn ‘vrachtje’ en bestelt met een tevreden lach een kleine vertroosting:

Dan bergt hij zijn spullen en neemt zijn gemak
 Al op zijn ellebogen -
 Zou elders het maskeradepak
 Ook reeds zijn uitgetogen?

Staring toont zich pittiger in zijn humoristische berijmde verhalen.

Vermakelijk getekend en gehekeld worden de universitaire toestanden van zijn tijd door Johannes Kneppelhout in Klikspaans ‘Studententypen’ (1839-1841) en ‘Studentenleven’ (1841-1854). Vooral het laatste bevat vele moraliserende uitweidingen en beschouwingen, waardoor het als kunstwerk achterstaat bij het eerste. Naar kiesheid van uitdrukking is in deze studentenschetsen niet gestreefd; Kneppelhout schrijft

zeer vrij, te realistisch; de boeken zijn niet geëigend om reine zielen rein te houden. Het is een afscheid van de auteur aan zijn jeugd, zijn studentikoze tijd, door hem bewust genoten en die hij met weemoed achter zich liet. Op zoek naar geestigheid, gebruikt hij zeer persoonlijke beeldspraak. Bekend is uit 'Flanor' het beeld van de kroezige kikkersloot, die met de beste uitslag haar examen voor weiland had kunnen afleggen. Een examen is een zweer, die, rijp geworden, moet worden doorgestoken; of een fles, die leeggedronken moet worden, om te voorkomen dat ze verschaalt. Op de kamer van de 'Diplomaat' lijkt het, of al de cosmetieken van Engeland en Frankrijk elkaar rendez-vous hebben gegeven. Het is hier 'de afgoderij des haars in al hare dweepzucht'. De eau de Cologne en de eau de Portugal 'zijn bereid hun welriekenden urn op het fijne lijnwaad uit te storten'. Niets vreest de diplomaat meer dan 'den mensch onder het gewaad des wandelenden standbeelds te doen raden'. In de schouwburg zit hij, met witte glacé-handschoenen aan, in de bak een gratis-voorstelling te geven. Hij studeert in 'een zesde faculteit zonder professoren en in welke hij zich zelve een perpetueel summis cum laudibus toekent, de muziek, die gevaarlijke trekpleister, welke de beste krachten der jura opslurpt. Zijn strengste rechtsgeleerde Studie neemt den vorm aan van Pandecten-wals of Grondwet-galoppade'. Ook de student-auteur is 'geen geliefdkoosd ingrediënt in de academische potage'. Zijn geest is 'den algemeenen geest de baas, die voor een steek onder of boven water niets weet terug te geven dan 't land'. Hij heeft met de diplomaten gemeen, dat hij, behalve door zijn eigen schaduw, op de hielen gevolgd wordt 'door zekere soort van schimmen, die zich aan hem vasthechten als het zwam aan de oude broeibakken'. De student-auteur plukt reeds lauweren en 'slaat

blinkend de vleugels uit, terwijl al de overigen nog onbekend in de enge en duistere pop der studiejaren verscholen liggen’.

Onder de Utrechtse, Groningse en Amsterdamse Studenten heerste een zekere animositeit tegen het Jong Holland van Leiden. Zij keerden zich tegen het ‘ontuig der Almanakkenrijmers en tegen de romantieke akeligheid van Beets en Hasebroek’. De Groninger student Willem Hecker schreef twee anonieme hekeldichten ‘Hippocreen-ontzwaveling’ (1838) en ‘Quos ego’ (1844). Intussen verscheen in December 1842, met als voornaamste medewerkers Ten Kate en A. Winkler Prins, een tijdschrift geheel in rijm, getiteld ‘Braga’, dat vooral ‘De Gids’ aanviel. Het heeft slechts twee jaargangen beleefd, maar velen gekielhaald, die als recensenten optraden. Ironie en sarcasme stroomden als gloeiende lava over de madelieven-rijke weiden, die zo zoetelijk geurden in het najaarslicht van opgevijzelde dichterroem.

Braga schrijft een albumversje:

Ik blijf u trouw bij 't wentelen der baren.
 Hoelang? Dit hangt van uw getrouwheid af.
 Ik blijf u trouw tot aan het graf,
 Als gij... zoolang mij wijn geeft en sigaren.

Of een grafschrift als dit:

Hier ligt begraven
 Een dichterlijk wonder,
 Die **er op** wist te staven,
 Dat zijn plaats was **er onder**.

Braga keert zich tegen de mode om sonnetten te dichten:

Geverfde pop, met rinkelen omhangen,
 Gebulte jonkvrouw in uw staal' korset,

Lamzaligste aller vormen, stijf Sonnet!
 Wat rijmziek mispunt deed u 't licht erlangen?

In een zedeprent wordt de rijmelaar te kijk gezet:

Hij is een klankenhuis, een lettergrepenteller,
 Een taalmans ongerief, een knullig woordbekneller,
 Een nagelbijtig beest, een pennezuigend dier,
 Een onzinmakelaar, een vorst van scheurpapier,
 Een pronkziek pauwenkind, die met zijn staart wil prijken.
 En allen domöors doemt, die naar zijn beenen kijken;
 Een koekoeks kiekenbroed, een opgebarste klok,
 Die d'ouden klank herhaalt bij elken nieuwen schok.
 Hij richt zijn kruin omhoog gelijk de ragebollen,
 En roept citroenen uit bij voosgevrozen knollen.
 Hij rost zijn steigrend ros en rekt en reikt alree,
 Maar 't is een hobbelpaard: hij komt niet van de stee.
 Hij helpt den winkelier, als kaars- en olie-bruiker,
 En kladt er zakjens bij voor koffie, thee en suiker.
 't Is een die altijd zoekt en nimmer iets verliest,
 Maar tijdverliezen leert die hem te lezen kiest.
 Hij is een rauwe raaf, een doove doedelzakker,
 't Gebrom verveelt zijn vrouw en kweelt de kinders wakker.

Frederik van Eeden zou later als Cornelis Paradijs in zijn 'Grassprietjes' (1885) het huiselijk gerijmel ook in karikatuur aan de kaak stellen.

Van Eeden toont zijn gevoel voor humor niet het minst in 'De kleine Johannes', waar Johannes met Windekind de les in de krekelschool bijwoont en tegenwoordig is op het bal in het konijnenhol. In zijn uitgave 'Humor en Humoris-

ten' (1940) wijst Staverman er op, dat de humor van Van Eeden het hoogst stijgt, als hij Johannes aan Pluizers hand de tocht door de graven laat ondernemen, tot hij eindigt met op zijn eigen lijk te staan. Dit evenaart het schertsen van de doodgravers in de 'Hamlet' van Shakespeare, die als dramaturg zeker een van de corypheeën inzake hoge humor in de wereldliteratuur mag genoemd worden.

Over Herman Heijermans oordeelt Staverman bij de bespreking van diens 'Falklandjes': 'Hij leefde vijftig jaar na de Oude Heer Smits en daardoor was zijn sociaal gevoel sterker ontwikkeld; door het realisme van omstreeks 1900 was zijn taal onmiddellijker, zijn scherts feller; maar in de grond verschilt hij niet zooveel van de Oude Heer Smits als het lijkt, en zelfs daalt zijn humor menigmaal af tot het peil dat Busken Huet bij Van Zeggelen en de zijnen tekende met de woorden 'vulgariteit des huiselijken levens'.

Jacobus van Looy toont fijner gevoel voor humor in een verhaal als 'De dood van mijn poes' en vooral in zijn 'Jaapje' (1917), waarin hij de sfeer van een protestants weeshuis uitstekend wist weer te geven, al bleef de schildering wat te zeer op het uiterlijke ingesteld. Bij de zeventigste verjaardag van de auteur schreef 'De Maasbode': 'In Jaapje leeft en tiert de Hollandsche schildersbent in een teedere leute, die het leven oolijk ziet en in een milde ontroering, die de oogen vochtig maakt en tranen doet wegslikken'.

Henriëtte Van Eyk is de vrouwelijke wildebras onder de jongere auteurs. Zij voert een eigen schrijftrant en solt op de dolste wijze met wat haar irriteert. Annie Salomons noemde haar boek 'Intieme revue. De Kleine Parade II' (1936) een taalkundige lachspiegel, waarin elke uitdrukking, elke zinswending, elke beeldspraak caricaturaal wordt misvormd, terwijl zij met verbijsterende vondsten in een grillig spel van

meedogenloze spot en parodistische ironie zich vermaakt met menselijke en maatschappelijke fouten en conventies die haar hinderen. Haar sarcasme speelt lichtig-vrolijk met alle gemaniëerdheid en steekt de draak met kwasi-geleerdheid, sociale en politieke tendenzen, onoprechte philanthropie, schijnheiligheid en overdreven voornaamheid. De opeenstapeling van geestigheden vermoeit en verzwakt de compositie van haar boeken. De vlotte vertelling voert veel oppervlakkigs mee. In 1939 verscheen van haar een bundeltje 'Het enig echte' met twee geestige verhalen. Hierin geeft zij een persiflage van de eeuwige zucht naar verandering, die het mensdom kwelt, en een grappig vertelsel over een man en zijn geöpereerde blinde darm die bij zijn 'baas' terug wil zijn.

In haar boek 'De Kleine Parade' schetst zij het leven van Gräfin von Krach:

Ik zal nu beginnen met 't begin van haar levensgeschiedenis, die begon bij haar geboorte in een Vaderlijk kasteel in Weenen.

Haar kinderjaren waren heel goed, en nadat ze met Gravin Knal op de Brusselsche kostschool had gezeten, trad ze in een huwelijk met Graf von Krach, die begon met haar in een weduwe te veranderen door een val op z'n paard.

Dat was een slecht begin van haar loopbaan, en ze had er uit moeten begrijpen dat haar nog meer ongelukken boven het hoofd hingen.

Maar ze begreep niets.

Ze ging gewoon in de rouw, en toen ze daarmee klaar was ging ze weer uit de rouw.

En ze ging zich op de voorgrond bewegen en maak-

te een huis voor de instandhouding van bedelaars, en ze legde allerlei eerste steenen, en ze stichtte persoonlijke gestichten voor menschen zonder geld, en voor menschen zonder verstand, en ze ging naar 't Hof of er niets gebeurd was..... tot er oorlog kwam, en ze als bij tooverslag haar geld verloor en ontaardde in een onwillekeurige parasiet.

Toen wentelde ze zich in gebrek, en reisde naar Holland met een transport uitgehongerde schapen. En toen ze hier aankwam, en de kinderen werden weggehaald, viel ze demonstratief flauw in 't perron, en de arme gravin Knal, die als eere-lid voor de trein stond met een boeket en een welkomstwoord, moest haar wel herkennen en uitnoodigen, om in h aar huis ziek te komen liggen.

In 1922 gaf de bekende dichter-zanger J.H. Speenhoff een brochuurkje uit onder de titel 'De zeteljacht', verkiezingshumor, die de dwaze wedloop om de Kamerzetels van die tijd parodi ert. Al staat de geestigheid achter bij de gevoelige humor van sommige liedjes uit zijn eerste optreden, de snaakse invallen zijn vaak raak. 'Moed gevat', zegt hij 'het einde nadert, en de kies..... pijn is voorbij'. De verschillende partijen passeren de revue:

Aalberse had het verkorven,
 Aalberse was te royaal.
 Met zijn breedgebouwde wetten
 Werd hij ietwat sociaal.
 Weer de stof en weer de duiten,
 Toen de achturen-dag er bij.....
 'Weg belasting-narigheden!'
 Riep de Cranenburgerij.

Allerhande prulpartijtjes
Komen nu nog met een plan.
Woningnood- en stofbestrijders
Willen ook een eigen man.
Kwartjesvinders, kippenhouders,
Geitenfokkers en zoo voort,
Allen willen Kamerzetels,
Ieder naar zijn eigen soort.

Als A.B. Kleerekoper in 1937 zich in ‘De Groene’ verpoost door te schrijven over ‘Humor in de Politiek’, vraagt hij ook aandacht voor de humor van Mgr. Nolens, die bestond uit gelaatsmimiek en gebarenspeel. ‘De tikkende ring, die als metronoom voor onmatige redenaars gehanteerd werd, is spreekwoordelijk geworden. Dit geduchte wapen echter dateerde eerst van de latere jaren. Veel gevaarlijker nog voor den man aan het woord, vriend of tegenstander, was zijn hand, wanneer die als een niet meer in te toomen wanhoopsuiting omhoog werd gestoken. En nog doodelijker voor den redenaar was het, als die effen kop boven het priesterboordje met het paars hem peinzend bekeek, met de blik vol ontzetting. Wonderlijk genoeg was dit, ondanks het fatale effect, een spel van spot, dat geen medelid ontstemde, zelfs het arme kind van de rekening niet’. Denk echter niet, dat deze spotter zijn mond nooit gebruikte. Maar hij deed het zo, dat alléén de kring om hem heen, waarvan hij op het spreekgestoelte nimmer was verlaten, hem horen kon, terwijl hij veilig buiten het bereik bleef van de optekenlustige stenografen. Hoe kon hij, midden onder het voorlezen van een plechtig adres aan de Kamer, waarover hij als voorzitter van een commissie had te rapporteren, zich statig voorover buigen en verklaren: ‘Je vraagt je toch af, waar ze de onzin vandaan

halen'. Dit in goed Limburgs dialect. Waarop hij dan met onverstaanbaar gelaat en plechtige intonatie de voorlezing vervolgde. Ook mag hier, als karakteristiek van zijn humor, nu wel verteld worden, hoe hij Schaepman, die hem zijn nieuwste gedicht had ter lezing gegeven en gespannen op zijn oordeel wachtte, mededeelde: 'Poëzie laat zich beter lezen dan proza. De dichters laten tenminste aan beide kanten van het blad een strook onbeschreven, waar men niets mee te stellen heeft'.

Zelfs de oorlog legde de humor niet het zwijgen op. In 'De Tijd' (12 April 1940) schreef de Tijdspegelaar: 'Uit Stockholm kwam een bericht, dat de Zweden op suikerrantsoen werden gesteld, van wel liefst een kilo per week. Booze tongen fluisteren nu, dat dit dappere Noorsche volk aldus zoet wordt gehouden..... Zeker amusant is een bericht, dat de Britsche maarschalk der admiraliteit - welke al sinds het jaar 1910 zich bezig houdt met contrabande-problemen - zich laatst onledig heeft gehouden met het meten van worstenvellen. Een Duitsch schip, dat was aangehouden, had hiervan namelijk geweldige hoeveelheden aan boord. Het resultaat der meterij was: 161000 kilometer, die thans aan den meestbiedende zullen worden verkocht. Men bedenke, dat hiermee zooveel worsten kunnen worden gefabriceerd, dat deze een viervoudige guirlande om de aarde vormen. Het bijbehorende bier is een vrijwel onmeetbaar meer. Maar dit zal niet worden verzwoegen, althans niet aan deze zijde der Noordzee, althans niet bij de 161000 kilometer knakworst'.

Nadat in Mei de roofoverval op ons land had plaats gehad, werd de distributie van 1914, zij het in verbeterde vorm, hersteld. In 'Het Vaderland' (Augustus 1940) schreef een anonyms een 'punt dicht', dat aldus begon:

Zing, trouwe lier, mij thans pardoes
 het lied van punten en dessous,
 die wij naar puntwaardeering krijgen.
 En 't zij een zang die, punt voor punt,
 mij 't uitzicht op dessous vergunt,
 waarvan de dichters meestal zwijgen.

Een éénpunts-zakdoek in mijn zak
 van 't tienmaal-zeven-punten-pak
 en zespunten-sokken aan mijn voeten,
 zie ik er in de puntjes uit,
 geschikt om mijn geliefde bruid
 op 't punt van trouwen te ontmoeten.

Straks, in haar veertigpunten-peignoir
 maakt zij 't ontbijt haars meesters klaar,
 wanneer, gehuwd, wij samenwonen.
 En 'k zal haar als een dankbaar man
 voor al haar zorgen nu en dan
 met 'n achttienpunten-blous' beloonen.

Het is zeker galgenhumor, als iemand na het bombardement van Rotterdam de stad noemt 'Steenbergen aan de Maas'. De enorme hoeveelheden puin, waarmee men geen raad wist, werden in de Schie gestort. 'Vroeger lag de Schie in Rotterdam, nu ligt Rotterdam in de Schie', werd een volksgezegde. De van huis en have beroofde bevolking heeft een onderkomen gezocht in allerlei keten, die van opschriften zijn voorzien, zoals 'De Puinvreters' of 'De Apenkooi' of 'Villa Zweetlust'.

De volkshumor is enigszins onderscheiden naar de nationaliteit. Fijne geestigheid kenmerkt de Fransman, de Duitser zoekt het meer in de gemoedelijkheidssfeer, als hij tenminste

niet door oorlogszakernij van de wijs gebracht is; de Engelsman is meer de droge komiek. Er is wel eens beweerd, dat het groot aantal kwinkslagen over de zuinigheid van de Schotten te wijten zou zijn aan de afgunst der Engelsen, die, minder actief in het bedrijfsleven, in de Schotten gevaarlijke concurrenten vonden. De Amerikaan bluft graag. Dit wordt wel geïllustreerd door een vertelsel als dit: Twee Amerikanen vertellen in een gezelschap, dat zij, bij het vissen in Amerikaanse wateren, altijd met een boot varen. ‘Als snoer gebruiken wij een kabel, en als angel een anker’. - Dat is dan toch zeker alleen op de walvisvangst, merkte iemand uit het gezelschap op. ‘Allerminst’, zei een van de Amerikanen, ‘dan gebruiken wij een walvis als aas’.

In ons land is zelfs provinciaal de volkshumor enigermate genuanceerd. Over het algemeen is de Limburger geestiger dan de Brabander, vernuftiger ook in zijn spot. Vooral de dialect-literatuur leent zich voor amusante schetsen.

In het Limburgse gaf tegen het eind van de achttiende eeuw Pastoor Ludovic Pascal Delruelle reeds in rijm de buurtruzies onder het Maastrichtse volk weer. Op het eind van de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw vond de oude St. Servaasstad een uitstekende humoristische dialectschrijver in Alfons Olterdissen. Zijn ‘Prozawerken in Maastrichtsch dialect’ zijn in 1926, bewerkt en met een woordenlijst voorzien, uitgegeven door Dr. E. Jaspars, die zelf in zijn dichtbundel ‘Bonte Blomme’ (1921, 1928) ernst en luim verdienstelijk vertolkte. Zoals Olterdissen het lagere volk bij voorkeur tekende, heeft Harie Loontjens de humor van de burgerij op heterdaad weten te betrappen in zijn dialectische schetsen en versjes. Wij zijn nog niet zo ver, dat in onze Nederlandse literatuurgeschiedenissen ook de nodige aandacht geschonken wordt aan wat er in dialect

verschenen is. Dit lijkt mij een ernstig te kort. Waarom worden de dialecten wel betrokken in de taalkunde, maar niet getoetst op hun waarde voor de kunst?

Wat de Vlaamse auteurs betreft, wil ik slechts wijzen op Maurits Sabbe en Felix Timmermans als humoristische schrijvers. Sabbe wist in zijn verhaal 'De Filosoof van 't Sashuis' (1907) de mensen en toestanden van het hem zo goed bekende Brugge te schetsen met een beminnelijke humor, die zich graag in het idyllische vermeit. Hij zet de kleuren minder dik aan dan Timmermans, die de triomf van de levensblijheid viert met een wonderlijke verrukking vaak in zijn woordenkeus, waarmee hij treffende effecten weet te bereiken.

Van de katholieke auteurs van Nederland mag Anton van Duinkerken thans onder de meest productieve gerekend worden. Hij weet bij de beschouwing van het daagse leven door zijn buitengewone belezenheid en schrandere opmerkingsgave aan veel een uitzonderlijke glans te verlenen; de West-Brabander met zijn zonnig karakter verloochent zich niet in de vernuftspelingen, die als glinsterende draden ook uit zijn zwaarwichtigst betoog plotseling opblinken; zijn scherts wortelt soms in de diepere grond van meelijdend gevoel met de zwakheden en gebreken, die ieder menselijk bestaan aankleven; dan glinstert de traan door de lach, dan spreekt de humorist.

Als hij in zijn literair-bespiegelend boek 'De menschen hebben hun gebreken' (1935) over Esopus spreekt, bepeinst hij: 'Achter het onverwoestbaar scherm van zijn fabelkunst vervaagt Esopus tot een schim. Hij wordt een groote naam. Van zijn gestalte houdt hij alleen het herkenningsteeken: den bult. Misschien is het de bult geweest, die hem zoo rusteloos voortdreef van eiland naar eiland, nu schepeling, dan zwerver,

maar altijd voortvluchtig. Hij wilde niet de bezienswaardigheid van een bepaald gewest blijven, noch de schrandere dorpsidoot, die antwoord wist op alles, maar die er niet fortuinlijk uitzag. De menschen wennen aan veel en houden over het ergste zelfs te spreken op, indien het gewoon is geworden, maar elkanders gebreken vergeten ze nooit. Die blijven altijd nieuw. En daar het verkieslijker is, verwijten van onbekenden te hooren dan spot van vrienden te verdragen, zocht de bultenaar geen vaste verbintenissen onder de menschen, maar vluchtend voor zijn gebrek, dat hij overal meedroeg, verstrooide hij naar willekeur zijn gaven, die overal besteed zijn, want de mensch is in zijn hart dezelfde onder elke huid, op Samos en op Chios, in Arcadië en in Beotië, in Lydië en in Egypte'. Hij werd van diefstal beticht in Delphi en voor de rechtbank gedaagd. Zijn bijzondere gaven zouden zijn onschuld bewijzen. Maar toen hij, na lezing der aanklacht, het woord erlangde, stotterde hij. De juiste woorden vond hij niet. De scherpte van tong, die zijn kenmerk was, had hem verlaten. 'Tegen de domheid vechten de goden vergeefs, tegen de valsheid de argelooze naturen. Ter zijner verdediging kon hij niet anders aanvoeren, dan de bewering van zijn onschuld, die door niemand geloofd werd. Volksgunst is wisselvallig. Het schervengericht veroordeelde den bultenaar ter dood'. Voor de menigte, die samengestroomd was om hem te zien sterven, sprak hij toen zo luid hij spreken kon, zijn laatste fabel. 'Toen hij die gezegd had, gaf hem de dienaar des gerechts een stoot tegen den bult. Hij tuimelde. Driemaal maakte zijn lichaam in de looze lucht een buiteling. Op zijn verminkten rug kwam hij neder. De beenderen kraakten. Esopus was dood. Het volk, dat toeliep, zag hem liggen, met op de kin een bloedstreep, die in zijn baard verdween. Dit was de straf der tempeldieven: van den Parnassus

te worden neergestort in de dorre vlakte van Cirrha, waar hun lichaam onbegraven liggen bleef voor jakhalzen en honden. Maar of de diepe val de oorzaak was, dan wel de wondermacht van Isis, de godin van de geheime wetenschap, de doode Esopus lag in de vlakte zonder bult. Zijn lijf was rechtgetrokken in het oogenblik van sterven’.

Van Duinkerken besluit zijn originele letterkundige les: ‘De bultenaar verlangt rechtschapenheid, de blinde wil zien, de jichtlijder wapent zich tegen stuiptrekkingen der algemene zotheid, de doove eischt welluidendheid, de leelijkerd verzint een mooie wereld. Wij hebben allemaal een paradijs verloren. Dit is ons eenige gebrek, al openbaart het zich in duizend vormen. De mensch verlangt terug naar het verloren paradijs. Diep kan hij zinken in alle ellende, hij kan zijn heimwee niet verloochenen. ‘Jubal uit het geslacht van Caïn vond het harpspel uit’.

In zijn dichtbundel ‘Onder Gods ogen’ (1927) vinden wij het volgende ‘lied van de gek in de regen’:

Het regent en ze zeggen dat ik gek geworden ben.
Ik ben alleen druipnat
en alle wegen van de stad
die lopen naar de polder zijn zo nat
dat ik de weg haast niet meer ken.

Ik zou wel languit willen slapen bij dat hek
als het maar niet zo nat was op het land.
Dus ben ik toch bij mijn verstand
maar 'k heb aan regen en mij zelf het land.
Ik heb mij moe gelopen. En ik word misschien wel gek.

Ik kan dan ook al gek zijn, maar ik ben geen idioot.
Als maar die regen om mij heen

een enkel ogenblik verdween
 voor mijn part naar de hel - en als de zon dan scheen
 ging ik nu liever dood.

Van Duinkerken publiceerde in 1931 een bundel gedichten met prentjes van Charles Eyck, getiteld: 'Het Wereldorgel'. Hierin komen bekende personen uit de wereldgeschiedenis ten tonele als dragers van fouten en gebreken, die in eenvoudige rijmen ironisch of humoristisch het publiek onder het oog worden gebracht.

Na de heiligverklaring van Broeder Koenraad van Parzham verscheen van Van Duinkerken in 'Franciscaansch Leven' (Mei 1934) een gelegenheidsgedicht met de volgende aanvangsstrofen:

'Wij zoeken allen, de rijksten en armsten,
 ons eigen tegendeel.
 En hebben wij iets van 't begeerde gekregen,
 dan vragen wij dadelijk véél.
 Zag ik ooit iemand tevreden, dan was het
 een gek of een heel klein kind.
 Ik zelf heb ál wat ik wil en nu eisch ik,
 dat God mij nog méér bemint!'

Zoo dacht broeder Koenraad van Parzham
 over den mensch en zijn lot.
 Wat hem gevraagd werd, dat gaf hij geduldig,
 want zelf vroeg hij alles aan God.
 En omdat broeder Koenraad van Parzham
 Gods beeld en gelijkenis droeg,
 deed God, wat de goede portier altijd deed,
 en gaf hem gewoon wat hij vroeg.

Als humor en gezonde scherts onder ons volk wat meer

ingang vonden, zou dit 't leven van velen in onze zo ontredderde wereld aanmerkelijk dragelijker maken. De 'lol', die door cabaret- en straatliederen van al te luchtige, soms zedelijk-bedenkelijke aard, gewekt wordt, brengt veel schade toe aan ons volkskarakter en bemoeilijkt in sterke mate de pogingen om het culturele peil der massa te verhogen. Door film, toneel en lectuur weten de aan aan het christendom vijandige machten hun funeste ideeën op de meest geraffineerde wijze onder het publiek te brengen. Als wij het onkruid laten voortwoekeren en de grond niet afdoend zuiveren, zodat het goede zaad er uit opschieten kan onder weldadig zonlicht, komt van volksverheffing en -veredeling niet veel terecht.

Hoewel ik het niet in alle opzichten eens ben met hetgeen Anthonie Donker in zijn 'Karaktertrekken der Vaderlandsche Letterkunde' (1945) in zijn hoofdstuk over de humor beweert, onderschrijf ik wat hij in deze passus betoogt: 'Wie humor heeft, verheft zich boven een situatie zonder dat deze zelf opgelost wordt. Hij ziet, onvoorzien vooral, iets van een oplossing, al is het maar voor een oogenblik, een neven-oplossing die dus toch geen algeheele oplossing schenkt. De humor schept pauzen in den druk van het leven, hij is een uitweg, een uitlaat, ook al wordt de last zelf niet opgeheven. Vrijwel altijd is de humor min of meer het ontsnappen aan een benardheid. Het verzoenende in den humor brengt iets met zich mee van levensaanvaarding en berusting, van een rationeele beheersching over 's levens aandoeningen..... Humor is als het ware het maatgevoel der vitaliteit. Hij houdt den vernietigingsdrang die van binnen uit dreigt tegen, het roekelooze, het absolutistische; hij vermindert het gevaar voor vernietiging van buiten, door de slagen van het lot minder zwaar te doen tellen dan men geneigd is ze te

voelen. Hij bezweert, met spot en twijfel, den overmoed, hij bezweert door een tactvolle verruiming van den blik ook de mismoedigheid. Hij verkleint, ja kleineert de hybris en verhoogt den levensmoed'.

Sigrid Boo's Noorse vertelling 'Daglig strev i Norden' verscheen in Nederlandse vertaling van M.J. Molanus-Stamperius onder de titel 'Hoera! We leven nog!' (L.J. Veen, Amsterdam).

Haar goedmoedige spot over de voedselkarigheid bij vreemde overheersing wordt vermakelijk in de scène, waar Anton Noreng zich met landbouw gaat inlaten. Hij wil zelf voor aardappeloogst zorgen:

Anton zei, dat je dergelijke dingen systematisch moest opknappen, en schafte zich het 'Handboek voor den Landbouw' aan. Het bleek, dat er zooiets was van 'uitloopen'. Dat moest het eerst gebeuren en werd in de hand gewerkt door de aardappelen in een lichte, aangename ruimte neer te leggen. Veertien dagen lang bewoonde de familie Noreng hoofdzakelijk de zitkamer, terwijl de aardappelen in de eetkamer woonden om uit te loopen. Het was nogal lastig, vooral wanneer je probeerde den weg naar de eettafel te forceeren. Dan sprong je met iets van tijgerachtige lenigheid over de aardappelen heen. Liep het goed af, dan kwam je op een van de stoelen aan de tafel terecht. Liep het niet goed af, dan zat je op de aardappelen. Al spoedig was de familie Noreng ervan overtuigd, dat er geen meer misleidende naam was dan die van pootaardappelen. Het moeilijkste was onder deze omstandigheden de tafel te dekken. Dit geschiedde aldus, dat eerst een van de vrouwelijke gezinsleden een gedeelte van het servies

brak, waarna een van de mannen haar taak overnam om te toonen, **hoe** het gedaan moest worden, waarna er nog meer brak. Aan het einde van de veertien dagen was de porceleinkast practisch leeg. Daar stond tegenover, dat de Norengs het aangename gevoel hadden, er niet buiten noch naast te staan. Zij, die geen aardappelen in de eetkamer hadden liggen om uit te loopen, telden eenvoudig niet mee. Bovendien konden zij er op rekenen, den oogst veertien dagen vroeger binnen te halen dan anders het geval geweest zou zijn. Dat laatste voordeeltje stond in het 'Handboek voor den Landbouw' vermeld.

Dan trekken man, vrouw, dochter en zoon er op uit om de pootaardappelen ter aarde te bestellen op een wegberm van zandige grond, dicht begroeid met stoffig gras en telefoonpalen. De grasplaggen worden uitgestoken en uitgeschud. Mannen, die zich voor het werk interesseren, komen erbij staan en discussiëren, wat het best is: de kunstmest **bovenop** of **omheen** de aardappelen te leggen. De menigte toeschouwers neemt schrikbarend toe. Eindelijk is het werk verricht. Men wacht op warme, groeizame regen. Op de tram naar huis verstoort een medepassagier Norengs gemoedsrust met de opmerking: 'Ik heb nog nooit iemand een volksvergadering zien beleggen op een nieuwen aardappelakker. Als daar één groen blaadje boven den grond komt, ben ik een boon'. - Niet, dat ik jullie ongerust wil maken, voegde hij er aan toe.

Vele 'revues' hebben op ons toneel een bedenkelijke luchthartige toon in het komiekerige en brengen soms erg vulgaire liederen onder het volk. Die banaliteit schaadt de volksopvoeding aanmerkelijk.

Een figuur als Buziau hebben wij node het toneel zien verlaten. Veertig jaren lang heeft hij ons de vreugde van de lach gebracht in zijn revues. In de 'Limburger Koerier' (2 Maart 1935) gaf de koning onzer komieken een zelf-karakteristiek, waaraan ik het volgende ontleen: 'Het is mij nooit duidelijk geweest, waarom een komiek ook zonder banaal te worden niet geestig kan zijn en het publiek blijvend boeien. Mijn huisgezin is voor mij nummer één. Ik heb altijd gedacht aan mijn jongen, en hoe ik zou willen, dat hij later, als hij groot is, over zijn vader hoort spreken. Daarnaar te leven, ook op het toneel, is mijn streven geweest. Het publiek heeft dat, wellicht onbewust, begrepen en weten te waardeeren..... Het publiek heeft mij geleidelijk geleerd, wat het zien en hooren wil. Anderzijds heb ik het misschien ook iets geleerd. Ik doe en zeg nu dingen op het tooneel en deel, verzoet door een grap, lessen uit, welke vroeger, nog enkele jaren geleden, door het publiek niet zouden zijn begrepen, noch op prijs gesteld, doch waar het thans geheel mee medeleeft.' Dit tekent de mens en kunstenaar, een man uit één stuk, waakzaam en bescheiden, een man van karakter en een nobel mensenvriend.

De Zuid-Afrikaanse humor bleef lang beklemd in het anecdotische rijmverhaal, maar fleurt in de jongere literatuur rijker uit.

Wat de vogels vertellen.

De volkshumor verlustigt zich ook in de vogelzang.

De merel zingt in de hoge bomen; zijn slag als een klok is ver hoorbaar in de avondstille. Volgens de Gelderse boer vertelt hij:

Ik en mijn broer Jan Derk, kapie!
Wij gingen te zamen naar de grote stad Brunsewiek,
Daar kocht ik een broodje,
Al voor een nootje
Ieserkwartseer!

Volgens anderen dicht hij een minnelied:

Ma-rie-ie-tje,
Mooie Ma-rie-ie-tje!
Ken je Marietje niet?
Ken je Marietje wel?
O, wat mooie Marie,
Marie-ie-tje!

Ook in Limburg is hij met verliefde denkbeelden bezielt en zingt: 'Van aovend kump mien leefste thoës'. Sommigen horen hem echter roepen: 'De wien is oet, veer tappe beer'. In Zuid-Oostvlaanderen is hij ook van dranklust bezeten:

Drinkt het uit en tapt mor in,
Gaet in de kelder en breekt ou (uw) been.

Het liefdeswoord wordt om zijn verlokkelijkheid graag bij de nachtegalezang vergeleken. In Aristophanes' 'Vogels' treedt de nachtegaal op als gemalin van koning Hop en werd zijn slag nagebootst op de fluit.

In middeleeuwse Paasliederen wordt het uitspreken van de zeven Kruiswoorden soms vergeleken bij de zang van de nachtegaal:

Die fiere nachtegale des crucen boom op vlooch,
hi heeft sijn vederkens so wide ontploken,
hi sanc so luijde die VII noten hooch,
so dat sijn edel hertken is gebroken.

Iets van het nachtegalenlied klinkt in deze strofe van een lied van Zuster Bertken, de kluizenares van Utrecht:

Die nachtegael heeft suetelic gesongen,
Den clanc, den clanc heeft wonderlijk geclongen.
Nu is die min met rou bevaen.
Hoe selse nu den eersten slaep ontgaen?

Het fijnst weergegeven is zijn melodieuze lied door Guido Gezelle in zijn mooi gedicht: 'Waar zit die heldere zanger?' Hier jubelt ons tegen de lentesymfonie van de in het loof verborgen vogel:

Waar zit hij? Neen, 'k en vind hem niet,
maar 'k hoore, 'k hoore, 'k hoore een lied

hem lustig weven:
het kettert in de dreven.

Horkt! Langzaam, luide en lief getaald,
hoe diep' hij lust en leven haalt,
als uit de gronden
van duizend orgelmonden!

Nu piept hij fijn, nu roept hij luid';
en 't zijpzapt hem ter kelen uit,
lijk waterbellen,
die van de daken rellen.

Geteld, nu tolkt zijn taalgetik,
als ware 't op een marbelstik,
dat perelkransen,
van 't snoer gevallen, dansen.

Mooi zijn ook de volgende strofen van het gedicht 'Een nachtegaal' van René de Clercq in 'Vlaanderen' (2e jrg. 1904).

Horkt! hij begint, en 't rolt gegoten,
gezapig, zeker, zoete en luid,
met: tu, tu, tu, drie klare noten,
getrokken door een lange fluit.

Maar doffer duwt en dopt hij dobbel
zijn stuivers op nen houten toog;
of blaast nen langen brobbelbrobbel
lijk met een strooijpke in de loog.

Dan meet hij weer, en mikt een wijlke,
luurlure-lure-liet-liet-liet,
totdat hij, zjuut! zijn vlammenpijlke
met éénen trek de lucht in schiet.

Een poos: hij pijn't, en trotsch en treurig,
 verkropt hij nauw zijn nood en nijd;
 hij zet zijn zage en zabberzeurig
 verbergt hij onder spot zijn spijt.

In een gedicht van Delfien Vanhaute viel mij deze strofe op:

Nu korlen, borlen klinkende koralen.
 Wat! Zingt de hemel daar zoo zangrig zoet?
 Of reegnen de engelen uit hun gouden schalen
 op aarde een' klingelenden vloed?

De gewone man in Vlaanderen hoort de nachtegaal verzuchten:

Zoet, zoet, zoet,
 Ziet, dat ge mijn jongskens
 geen zeer en doet!

De Geldersman verneemt minder poëtische taal:

Mien wief is altijd ziek, ziek, ziek!
 Heel de week en Zundags niet, niet, niet!

De botvink, die in Limburg boekvink heet, klaagt over een te wijde broek:

Sjreur, sjreur, sjreur, doe maaks mich de boks te wied!

De sjreur is de kleermaker.

In Noord-Brabant roept ze:

Wie gaat mee naar Wanrooi toe?
 Maar 't is kiken te wied!

De geelgors trippelt over de akkervoren zijn liefje na en vleit: 'Mien Truiken, mien Truiken!'

De goudvink bewondert zichzelf: ‘Wat bin ich sjoon, wat bin ich sjoon!’

De hop wordt ook wel ‘bonenpoter’ genoemd. Als omstreeks half Mei de bonen in de grond gelegd worden, roept hij uit het bos: ‘Hoep-hoep, poot geer nog bonen? De miene gaon al op!’

Wandel eens door het opgeschoten riet, dan hoort gij de karekiet fluiten:

Kare-kare-kiet-kiet-kiet!
Mijn nestje zit in 't riet, riet, riet;
Van je leven vind je 't niet, niet, niet!’

Als de grutto in de lage landen klaagt: ‘Kievit, 'k heb mijn ei niet’, dan antwoordt de kievit: ‘Ja, Griet, 'k heb het ook niet!’

De koolmees bespiedt de vrijende paartjes: ‘Ziet die twee, ziet die twee!’ Maar bemerkt hij een kwajongen, dan wordt het diertje boos. In Gelderland voorspelt zijn roep: ‘Sjiet in 't veur!’ warmte, maar ‘Spin-dik, spin-dik!’ kondigt koude aan in de lente.

De vratige kraaien zoeken naar aas en voeren gesprekken hierover in deze trant: ‘Ik weet 'ne bra, 'ne bra!’ - ‘Waar dan, waar dan?’ - ‘Achter de berg, achter de berg!’ - ‘Is ze vet, is ze vet?’ - ‘Droog als knook!’

In het hoog opgeschoten koren roept de kwartel: ‘Kwikme-dit, kwik-me-dit!’ In Vlaanderen: ‘Wat spijt me dit, wat spijt me dat!’ De boer telt het aantal roepen en berekent daarnaar, hoeveel schepels graan de oogst hem zal opleveren. Een oud-Duitse vertolking van de kwartelroep luidt: ‘Tritt mich nicht, tritt mich nicht!’ Hiermee smeekt de vogel de maaier in het najaar hem niet te vertrappen.

Misschien staat de uitdrukking ‘zo doof als een kwartel’

wel in verband met het feit, dat de kwartel zich gemakkelijk verschalken laat door het nagebootst fluitgeluid, waarmee de vogel in het net gelokt wordt op zijn afgetekende gangen door de graanvelden. In een Meiliedje, betrekking hebbende op het snijden van fluitjes uit wilgenhout, waarmee de jeugd op de eerste Meidag begint, komt voor:

Te Mei, te Mei,
Dan leggen alle vogeltjes een ei,
Behalve de kwartel en de griet,
Die leggen in de Meimaand niet.

Zijn roep wordt ook wel eens weergegeven met ‘Klik-klik-klik, alles is blik!’

Met liefdevolle aandacht bespiedde Joannes Stalpaert van der Wielen de leeuwerik in zijn steile hemelvlucht en bepeinsde, hoe mooi de latijnse naam van de vogel gekozen was: *alauda*, omdat hij met zo gestadige lof het hemelse prijst. De dichter zocht hier verband met ‘*laudare*’, dat ‘prijzen’ betekent, en zong:

Kleyn vogeltje, wat gunst..... van kunst
Drong in uw' borsjen teer zoo grooten werk.
Men von noch hier te land..... geen hand,
Die zich van desgelijks dorst maken sterk.
Waer staet het zoet clawier?
Waer hangt de gulden lier?
De moesel, de fluyt. de schrale trompet?
Het longertje blaest,
Het tongetje haest,
Het keeltje klaret!

Geerten Gossaert vraagt in zijn ‘Aloëtte’:

Wie is hij? Wie heeft hem aanschouwd?
 Wie heeft het hart gekend
 Dat zóó, door alle heemlen, zijn
 Gewieken hartstocht ment?
 Wie is hij? die te zeggen waagt
 In een zóó hoogen zang
 Zijn liefde? en wordt niet lovensmoe
 Den heelen morgen lang?
 Wie is hij? die daar roerloos staat
 Hoog in de ijle lucht?
 O geen aardsch hart, met smart besmet,
 Stijgt in zóó steile vlucht
 Te zingen voor den troon van God.....!

Pol de Mont schreef een gedicht 'De zeven luchtlawerken', waarin deze strofe:

Boven de zeven heuvelen van het gehucht
 hoort gij 't-van alle zijen,
 hoog uit de azuren meiëmorganlucht
 regent het melodijen.....
 't Regent van 't Oost en het regent van 't Zuid,
 't regent van 't West en van het Noord;
 't zijpzapt zeven kelen uit,
 hoorbaar, woord voor Woord:
 'Here! Here! Here! Here!
 Laat me in den hemel wederkeeren,
 'k zal nooit meer vloeken of zweren!'

Omdat hij gevloekt heeft, is aan de leeuwerik de hemel ontzegd. Hij beproeft telkens er weer te komen, maar het is te ver. Bij het opstijgen is hij vol goede moed en schalt zijn dringende vraag met het goede voornemen, doch als hij moe

wordt en weer daalt, roept hij: ‘Duvel, duvel, duvel!’ Bij het stijgen zingt hij ook wel: ‘Lieve, lieve, lieve Heer, geef mij een korreltje, dan vloek ik niet meer’, en bij het dalen: ‘Mijn vader is in de hemel. Ik wou er ook wel zijn. Maar 't is zo wied, wied, wied!’

De meerkol of vlaamse gaai had al bij de oude Grieken drie namen, die betrekking hadden op zijn geschreeuw. Volgens Dr. J.P.J.M. Brands is hij een van de weinige vogels, die een naam dragen, welke we met zekerheid aan het Oerindogermaans kunnen toekennen. Het Griekse ‘baskillos’ betekent de ‘babbelzieke, snaterende’. Hij is de mooi opgedirkte bandiet, de schrik van het klein gevogelte.

Als kwajongen roept de mus: ‘Dief, dief!’

Op voorjaarsavonden tegen dat de zon ondergaat, hoort men soms waterheldere fijne toonreeksen, afkomstig van een mooi gekleurd vogeltje, het roodborstje, dat vertrouwelijk in de nabijheid blijft. Het zoekt vooral holle bomen en muurgaten om te broeden. Volgens een Engels volksgeloof dekt het het gelaat van onbegraven lijken zorgvuldig toe met bladeren. Wie het vogeltje doodt of zijn nest plundert, zal binnen het jaar een been breken of een vriend door de dood verliezen, of de bliksem slaat in zijn huis. Een legende verhaalt, dat het vogeltje, ontroerd door het gejammer van de verdoemden, in een gapende afgrond verbannen, daar dagelijks enige druppels water bracht; bij het bewijzen van deze dienst verzengde het infernale vuur de veertjes van zijn borst. In een Bretons volkslied wordt verteld, dat het vogeltje zich op Golgotha bevond, toen daar de lijdende Christus aan het kruishout hing. Niet bij machte zijn Schepper te redden, trachtte het toch diens pijnen te verlichten door de dorens te verwijderen uit de kroon, die Jezus' hoofd ompriemde. Bij het pikken daarnaar drong een van de dorens in zijn borst.

Toen verscheen een engel, die zei: ‘Als beloning voor je goede daad zul je voortaan op je borst een rode kroon dragen, en je zult bemind worden door de kinderen’. Volgens een ander verhaal zou een druppel bloed van de gekruisigde Heiland op de borst van het vogeltje gevloeid zijn.

Het ‘lachen’ van de specht vormt een van de aantrekkelijkheden bij het wandelen door een bos. Ook hoort men hem soms ‘ratelen’ of ‘trommelen’, als hij, hangend aan een tak, deze bewerkt met zijn stevige, bij de punt beitelvormige snavel. De spechten klimmen sprongsgewijs, met beide poten tegelijk, tegen de steile boomstammen op met een bewonderenswaardig gemak. Vooral zieke bomen zoeken zij op, waarbij hun scherp gehoor en scherp gezicht hun uitstekende diensten bewijzen bij het zoeken naar voedsel. Verrichten zij over het algemeen nuttig werk door het verslinden van schadelijke insecten, anderzijds vernietigen zij nuttige mieren, schenden des winters soms bijenkasten, plunderen zaad en verwonden gezonde bomen, vooral linden. Het gonzen van de telegraafdraden misleidt de specht soms, en dan begint hij met zijn spitse snavel de palen te bekloppen en hamert diepe gaten in het hout. Tegenwoordig komt dit veel minder voor. In het volksgeloof roept hij bij lange droogte: ‘Giet, giet!’

Minder aangenaam klinkt in de donkere avond het gekras van de uil. Menigeen huivert bij zijn roep: ‘Krie oe!’ dat men uitlegt als ‘ik krijg je’. Bijgelovige personen zijn nog banger, als zij de grote ooruil horen schreeuwen: ‘Koem mit, koem mit naor 't karkhof-hof-hof!’

Gezelliger klinkt de roep van de wielewaal of goudmerel uit het koele bos. De Geldersman hoort hem roepen: ‘Pietje van Ruurlo!’ In Limburg plaagt het mannetje zijn wijfje: ‘Ik trouw een rieke wiewu (een rijke weduwe)!’ Als antwoord

krijgt hij dan spottend te horen: ‘Zeker komende week’. Of zij scheldt hem ‘Peer Verwiele’, waarop hij haar toevoegt: ‘Biete dich de vleuj ouch? Bijten jou de vlooiën ook?’ Daarmee is de echtelijke ruzie dan ten einde.

Het winterkoninkje zingt in de hagen: ‘Koning ben ik!’ Het is zich zijn waardigheid bewust. Zijn populariteit blijkt uit de talrijke namen, waarmee de volksmond hem noemt: duimeling, klein duimpje, klein Jantje, heggenkruipertje, krekkenút, klein muuske. In zijn boekje over ‘Vogels in boomgaard en rond het huis’ vergelijkt Rinke Tolman het lied van onze miniatuur-koning met het aflopen van een haastigdriftige wekker. ‘Het is’, zegt hij, ‘een schetterend en daverend lied, tegelijk energiek, pittig en kranig, snel en luid, enigszins gelijkend op dat van de bastaardnachttegaal, maar nog gevarieerder, krachtiger en resoluter’. G.J. Boekenoogen vernam als Gelders volksvertelsel het volgende, gepubliceerd in ‘Volkskunde’ (1903):

Eens hielden de vogels een wedstrijd in het hoogvliegen. Wie het hoogste vloog, zou koning zijn. Alle vogels deden dus hun uiterste best, maar de arend kon het hoogste komen. Nu had het winterkoninkje zich stilletjes in de veeren van den arend verborgen en toen het merkte dat de arend vermoeid werd, vloog het te voorschijn, boven den arend uit, en riep:

Rikketikketik, rikketikketik,
Wie vliegt er hooger als ik?

Alle vogels waren boos en ze zeiden dat het winterkoninkje den prijs niet eerlijk verdiend had. Zij schreven dus een nieuwen wedstrijd uit: in het laagvliegen. Alle vogels deden weer mee. Toen fladderden de kippen rond en de zwaluwen scheerden met hun buik rakelings over

den grond, maar het winterkoninkje kroop in een muizengat en was dus het laagst van allen. Toen riep het:

Rikketikketik, rikketikketik,
Wie vliegt er lager als ik?

Geen van de andere vogels kon hem in dat kleine gaatje achterna kruipen en ze zagen dus geen kans om den bedrieger te straffen. Daarom droegen zij den uil op om bij het gat de wacht te houden. Die deed het en het winterkoninkje kon er dus niet uit. Maar het had den tijd en keek zoo nu en dan eens uit, of de uil nog op post stond. En toen de uil eindelijk in slaap gevallen was, kroop het winterkoninkje voorzichtig uit het gat en maakte dat het wegkwam.

In Normandië fungeert het winterkoninkje als vuur-aanbrenger en vervult dus de rol, die elders toegedacht wordt aan de koekoek, de ooievaar of de specht; deze vogels worden in de Germaanse folklore beschouwd in hun bek de kindertjes aan te voeren in de wereld. Zou de dwerggestalte van het winterkoninkje hem die rol misschien hebben toebedeeld?

In Twente zingt de nettelkönnik:

In mîn land
Daor is brând,
Beume as mîn been,
Teuge as mîn teen,
En dat in drieën kleufd,
Dat brândt!

Het wijntappertje was op de bruiloft te Kana, vertelt Anton van Duinkerken in 'De Ravenzwarte' (1928):

't Was binnengevlogen zonder erg en de mensen

hadden er veel plezier mee. Ze sloegen er met hun servetten naar, maar het kwam bij Jezus op zijn schouder zitten en toen durfde niemand er meer naar te slaan. Ook was het helemaal niet bang. En toen het wonder van Kana gebeurd was, nam Jezus het vogeltje van zijn schouder en Hij zei: 'Jij hebt alleen van alle vogels 't eerste wonder mogen zien. Daarom ben jij voortaan het wijntappertje. Zo noem Ik jou. De mensen zullen wel vergeten, wat Ik heb gedaan, maar jij moet het onthouden, hoor!

Zwaluw, ooievaar en koekoek kondigen de lente aan. Er bestaat een Zweedse overlevering, dat bij het kruis van Christus op Golgotha een zwaluw neerstreek en om medelijden met de Godmens smeekte door de omstaanders toe te roepen: 'Hug svala hom, hug svala hom!' hetgeen betekende: 'Breng Hem koelte aan!' Uit die roep zou de Germaanse naam van de vogel ontstaan zijn. Volksnamen voor de zwaluw zijn: witgatje, witbuikje, ook wel: nonneke. De nachtzwaluw heet: nachtratelaar, dagslaper, dwaasvogel, snorvogel, vliegende pad, geitenmelker of schapenmelker. De nachtzwaluwen zijn het naast verwant aan de uilen. De naam van nachtratelaars houdt verband met het geluid, dat de mannetjes in de paartijd maken. De naam van snorvogels kregen zij door de lange borstelige haren op de snavelrand. Overdag slapen zij meestal op bomen. Bij het vallen van de avond maken zij enige uren jacht op insecten; na een rustpoos hervatten zij die jacht tegen de morgen. Zij heten geitenmelkers naar het volksgeloof, dat zij des nachts de melk van de geiten wegzuigen, hetgeen berust op het misverstaan van een oude tekst. De terugkeer van de zwaluwen na de gure wintertijd gaf vroeger in België op verschillende plaat-

sen aanleiding tot vreugdebetoon: de gemeentelijke torenwachters waren verplicht 'de zwaluwen aan te blazen' door met hoorngeschal hun aankomst te melden. Men geloofde, dat zij in de Goede Week aankwamen, en beluisterde hun verzuchting: 'Als ik hier vertrek, is alles vol: de schuur is vol, de stal is vol; maar als ik wederkom, zie ik geen spier!' In Tirol heet de zwaluw Mariavogel, en ook in West-Vlaanderen komt die naam voor, omdat de vogel omstreeks Mei (de Mariamaand) terugkeert in deze streken en omstreeks het feest van Maria-geboorte op 8 September weer vertrekt. In de avond van 7 September dronk men in sommige Westvlaamse dorpen op de gelukkige afreis van de zwaluwen van Onze Lieve Vrouw. Op de feestdag zelf dronken hier en daar de meisjes uit de kelken van de haagwinde, hetgeen met zang en dans gepaard ging. De Moeder Gods zou, als arme vrouw gekleed, eens een voerman te drinken gevraagd hebben, waarbij zij hem, om de drank op te vangen, de blanke kelk van de haagwinde reikte. Volgens een andere legende vloog een zwaluw altijd met Maria mee, waarheen zij reisde of vluchten moest. In het volksgeloof brengen de zwaluwen geluk, waar zij hun nesten bouwen in stal of schuur. Bijgelovige personen bespieden de vlucht der zwaluwen. De zwaluw is het zinnebeeld geworden van bedrijvige werkzaamheid en liefderijke ouderzorg.

Ten slotte nog iets over de meesjes, mee van de grappigste vogels. Guido Gezelle heeft ze meesterlijk getekend in zijn 'Rijmsnoer':

Twintig meezenvoetjes
hippelen in 't groen,
zurkelende zoetjes,
zoo de meezen doen.

Sprongen, rechte en kromme,
doen ze elkander na,
oppe, neêre, en omme,
ga en wederga.

Elk, op elk z'n taksken,
laat z'n tonge gaan;
elk het meezenfrakske, en
't meezenmutsken aan.

'k Zie ze geren spelen,
'k hoor ze geren, 's noens,
bobbelender kelen,
babbelen bargoensch.

't Zit entwaar 'en spinne,
't ronkt entwaar 'en bie:
snappen doen ze ze inne,
zonder 'een... twee... drie'.

Hoort ze vijzevazen,
altijd even stout;
reppen, roeren, razen,
weg en weêre, in 't hout!

'Mij!' zoo roept er eene,
'mij, die mugge!' - 'Dij?'
wederroept Marieene,
'mij, Martijne, mij!'

Het is een bijzonder genot met Gezelle een uitstap in de warande te doen. Hij wist de schepping Gods te waarderen en te genieten van de schoonheid van al het geschapene. Dat verstrekte hem overvloedig meditatie- en zingensstof.

Natuurbeelding en fabel.

Jacob van Maerlant ontwierp in zijn 'Naturen bloeme' voor zijn tijdgenoten een natuurlijke historie. Voor ons is dit werk een zonderlinge mengeling van wetenschap en verdichting, maar voor de toenmalige burgerij gold het als een samenvatting van hetgeen geleerden als de uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek hadden meegedeeld, waarop hier en daar wat kritisch commentaar werd geleverd. Maar de liefde voor de natuur kwam er ook sterk in tot uiting.

In oude dans- en meiliederen vinden wij het natuurmotief ook vervlochten, maar de natuur blijft er van ondergeschikt belang. Ook in de oudste volksliederen vormt ze slechts een achtergrond voor de gebeurlijkheden, zonder dat men zich in haar mysteriën verdiept. In situatie-inleidingen komt een vaag schetsje voor, om vluchtig aan te duiden samenstemming of tegenstelling tussen gemoedsaandoening en natuur. Neerslachtige stemming past bij sombere natuur, opgewekte bij blijde. Of de dichter voelt zich bedrukt in Weerwil van het zonnige weder. De aesthetische waarde verzwakte gemakkelijk onder de beklemming van stereotiepe uitdrukkingen.

Eigen kijk op de natuur werd niet gegeven; het werd een literaire kijk of een symbolisch zien.

De Renaissance heeft in dezen verfrissend gewerkt en de Romantiek heeft aan het gevoel zijn rechten hergeven. Realisme en naturalisme hebben er toe bijgedragen, dat het natuurschoon werd uitgebeeld om zich zelf, zuiver bekeken en beschreven. Dan kan er pas sprake zijn van gevoelvolle natuurdoordringing.

Ernest van der Hallen schreef in zijn 'Stille uren bij primitieve meesters' (1924) over het landschap bij de Vlaamse primitieve schilders: 'Ik meen niet, dat zij hun landschappen naar de werkelijkheid geschilderd hebben; daarvoor zijn ze niet reëel genoeg; en aan den anderen kant zijn ze nochtans echt gezien, hoewel omgewerkt tot een harmonisch-samenhangend deel met het geheel. Merkbaar is overigens bij velen een diepgaande invloed van Zuiderschgeziene landschappen of tafereelen van Italiaansche meesters, die ze dan nog volgens eigen fantasie gestoffeerd hebben met wonderbaarlijke fantastische bijzonderheden. Vooral de latere meesters zijn naar het Zuiden gaan kijken'. Een zorgvuldige beoefening van het landschap treft men het eerst aan in de schilderijen van Hubert en Jan van Eyck.

Bij de Duitse dichters van de dertiende eeuw, die een zelf-bewuste kunst uitoefenden, uit zich een diep gevoel voor de natuur, vooral in de gelijkenissen, maar loutere natuurbeschrijving ontbreekt er. Bezingen zij de min of de liefde, dan spreken zij van de zachte Mei en de nachtegalenzang, van de parelende dauw op de heide, doch slechts om hun gevoelens te verbeelden. In droevige stemming richten zij de blik op het dorrend lover, de zwijgende vogels, het met sneeuw bedekte landschap.

Een van de gevoeligste onder hen is Walther von der

Vogelweide. Hij zou zich zelf zijn naam hebben gegeven door een testamentaire beschikking, waarbij bepaald werd, dat op zijn grafsteen, onder een linde in de tuin van het Lorenzostift te Wurzburg, in de vier nissen dagelijks vers graan gestrooid moest worden, opdat de vogels er hun weide of voederplaats konden blijven vinden. In sommige gedichten uit zich zijn gevoel voor de schoonheid van de natuur in lente-ontwaking en zomerbloei. Hier volgt een strofe, door Steeger in nieuwere taalvorm weergegeven:

Was schuf überall uns der Winter für Pein!
 Entblättert die Heide, verklungen im Hain
 die lieblichen Stimmen der Waldvögelein!
 Ach, würfen erst wieder in munteren Reih'n
 die Mädchen den Ball am dem grünenden Rain,
 so sängen auch wieder die Vögel darein.

De dichter toont zich afkerig van de winter met zijn sneeuwtapijt over velden en wegen en verheugt zich op de komst van de lente, omdat hij dan weer bloemen plukken kan.

Van Mathilde, de vrouw van de Duitse koning Hendrik I, in het begin van de tiende eeuw, wordt verteld, hoe zij niet slechts de behoeftige evenmens steunde maar ook zorg droeg voor de vogels, door voeder te laten strooien onder de bomen, waarin zij haar verlustigden met hun zang.

De H. Franciscus van Sales (1567-1622), bisschop van Genève, van nature zachtmoedig en mild, de verpersoonlijking van het devote humanisme in de Franse letterkunde, trachtte vooral door liefde een grotere volmaaktheid in de wereld aan te kweken. Op aantrekkelijke wijze streeft hij dit doel na in zijn beroemde 'Introduction à la vie dévote' (1608), een boekje, keurig van taal en vol originele beeldspraak, waarin ook de flora en fauna is vertegenwoordigd:

De meeuwen bleven rustig op hun plaats, hoe ook de golven der zee bruisten. De H. Gregorius, bisschop van Nazianza, vergeleek met de zeemeeuwen die edelmoedige en standvastige zielen, die door niets zich laten verstrooien..... Ik verwonder mij er over, zei Franciscus van Borgia, dat de valken zich zo gehoorzaam op de hand van de valkeniers zetten, zich de ogen laten bedekken en aan een stok laten vastmaken, terwijl de redelijke mens in zijn verblindheid steeds ongehoorzaam en weerspanning is aan de wet van God..... Men zegt, dat de torenvalk door een geheimzinnige blik in zijn ogen en door een bijzondere toon in het geluid, dat hij voortbrengt, de roofvogels op de vlucht drijft, en dat hierom de duiven zo graag in zijn gezelschap blijven. Op eenzelfde wijze mogen wij zeggen, dat de ootmoed aan de duivel, de koning van de hoogmoed, schrik inboezemt en in ons de tegenwoordigheid en de gaven van de H. Geest bewaart..... Evenals degenen die van Peru komen met schepen, waarin zij goud en zilver vervoeren, ook nog apen en papegaaien meebrengen, wijl die dieren van min gewicht zijn en weinig aan onderhoud kosten, zo ook kunnen zij, die de deugd betrachten, zich nog de hun toekomende eer laten welgevallen, mits zij daaraan niet te zeer hechten en hun ziel niet beladen met de onrust, door wereldse lofprijzing gewoonlijk veroorzaakt. Ik bedoel hier niet de openbare posten of bijzondere waardigheden, waarvan het verlies grote gevolgen zou kunnen hebben. Ieder behoude wat hem toekomt, maar leve volgens de wetten, die liefde en voorzichtigheid voorschrijven.

Met wat voor scherpe opmerkzaamheid bestudeerde de

Franse dichter La Fontaine (1621-1695) de dieren, om hun gedragingen te toetsen aan de menselijke samenleving en maatschappelijke gebreken fijnzinnig te hekelen.

De fabel leent zich hiervoor bij uitstek. Wij kennen in de oud-Indische literatuur twee belangrijke fabelverzamelingen: de Pantsjatantra en de Hitopadésa. Ik laat hieruit enkele verhalen volgen, die ik indertijd uit het oorspronkelijke Sanskriet vertaalde:

De brahmaan en de landlopers.

In Gantama's woud woonde een brahmaan. Van zins een offer te brengen begaf hij zich naar een naburig dorp en kocht er een geit.

Met het dier op zijn schouders keerde hij huiswaarts. Maar een drietal landlopers zagen hem en vatten post op een eenzame weg onder drie bomen. Zij besloten hem het dier door list afhandig te maken, in de hoop door het eten van het vlees hun geestkracht te versterken. Op enige afstand van elkaar verwijderd, zouden zij de naderende brahmaan vanuit hun schuilplaats plotseling tegemoet treden.

Een van hen sprak hem toe: 'Hé, brahmaan! Waarom draagt ge daar een hond op de schouder?'

De brahmaan antwoordde: 'Het is geen hond, het is een offergeit'.

Een eindje verder ontmoette de brahmaan de tweede landloper, die hem hetzelfde vroeg en aan wie hij hetzelfde antwoord gaf.

Nadenkend over het zonderlinge geval, begon hij echter nu zelf te twijfelen, of hij wel inderdaad een geit meevoerde.

De twijfel kwelde hem hoe langer hoe meer. Totdat

hij, om zich te vergewissen, het dier van zijn schouder nam en op de grond neerlegde.

Na het nog eens terdege bekeken te hebben, nam hij het weer op en vervolgde zijn weg. Verstrooid liep hij voort, niet wetende wat te denken van de zonderlinge vragen, die de vreemdelingen tot hem gericht hadden.

Nu kwam de derde landloper op hem toe: ‘Maar brahmaan, hoe draagt ge daar zo een hond mee?’

De brahmaan was nu radeloos. De twijfel overmeesterde hem. Het dier, dat hij droeg, moest dan toch zeker wel een hond zijn. Hoe was anders die driemaal herhaalde vraag mogelijk? Verbouwereerd liet hij de geit vallen, nam een bad in de nabijge stroom en keerde huiswaarts.

De landlopers eigenden zich het dier toe en aten het op.

Daarom zeg ik: ‘Wie met zichzelf te rade gaande, de laaghartige beschouwt als waarheidsspreker, die wordt bedrogen als de brahmaan met zijn geit door de landlopers’.

De kluizenaar en de muis.

In Gantama's woud leefde een kluizenaar, met name Grote-Boetedoening.

Op zekere dag bemerkte hij in de nabijheid van zijn kluis een muisje, dat een kraai uit de bek gevallen was.

De kluizenaar had medelijden met het diertje en voedde het met rijstkorrels.

Nu sloop daar eens een kat rond.

Dit ziende, werd de kluizenaar bang, dat de muis door de kat zou verslonden worden.

Door de bovennatuurlijke kracht zijner toewijding veranderde hij de muis in een sterke kat.

Maar deze kat bleek bang te zijn voor een hond. De kluizenaar veranderde haar dus in een hond. Maar deze hond bleek bevreesd te zijn voor een tijger. De kluizenaar veranderde hem dus in een tijger.

Nu ging Grote-Boetedoening met die tijger om als met de muis, zodat de mensen, de tijger ziende, zeiden: 'Door deze man is een muis tot tijger gemaakt'.

Die kleinering verdroot de tijger. Hij ergerde zich en overdacht: 'Zolang de kluizenaar zal leven blijft het praatje van mijn gedaante-verandering rondgaan, en dit brengt mij bij de mensen in ongenade'.

Zo vatte de tijger het plan op om de kluizenaar te doden. Maar deze doorzag de toeleg. Terwijl het ondankbare dier hem naderde, sprak hij daarom: 'Word weder muis!' En de tijger werd weder muis.

Daarom zeg ik: 'Een laag mens, tot voorname staat gebracht, tracht zijn meester te verderven, zoals de muis, tot tijger gemaakt, van zins was de kluizenaar te doden'.

De brahmaan en de ichneumon.

Te Oujein leefde een brahmaan, Mathosa geheten.

Op zekere dag, toen zijn vrouw was uitgegaan, bevond hij zich met zijn kind alléén.

Onvoorziens bereikte hem nu een oproep van de koning om bij een offer aanwezig te zijn.

In de strenge vormendienst grootgebracht, werd hij ongeduldig, denkende: 'Als ik niet aanstonds ga, zal een ander het profijt ervan genieten. Want er is gezegd: bij ontvangen, geven en het stellen van daden is uitstel gevaarlijk, daar de tijd dan het fijne ervan opdrinkt.

Maar wie zou tijdens zijn afwezigheid zijn kind be-

schermen? Hij kon het wicht toch niet zonder beveiliging achterlaten.
Een ogenblik dacht hij na en besloot dan aan een ichneumon, die hij reeds lang bezat en steeds liefderijk verzorgd had, zijn kleine toe te vertrouwen. Onder diens schutse was het kind zeker veilig.
Zo deed hij en ging heen.
Nauwelijks was hij weg, of de ichneumon bemerkte in de nabijheid van het kind een zwarte slang, die het wicht bedreigde.
IJlings schoot hij toe en doodde het verraderlijk monster.
Bek en poten met bloed besmeurd, verbeidde de trouwe bewaker de terugkomst van zijn meester.
Daar verscheen hij.
De ichneumon snelde hem tegemoet en wentelde zich aan zijn voeten, als om hem te verwittigen van hetgeen er voorgevallen was.
Maar de brahmaan, ziende hoe hij met bloed bevlekt was, dacht: 'Hij heeft mijn kind verscheurd'.
In gramschap doodde hij de ichneumon.
Dan trad hij op zijn woning toe. Hier speelde het kind gezond en wel, met de gedode slang naast zich.
Nu werd de toedracht van het gebeurde aan de brahmaan duidelijk. Hij begreep, dat de ichneumon het wicht trouw had bewaakt, en moest in hem een weldoener erkennen.
Vergeefs kwelde hij zich met nagedachten en verviel tot diepe smart.
Daarom zeg ik: 'Wie zonder de juiste toedracht van iets te weten, zich door toorn laat opzweepen tot daden, zo'n dwaas ondervindt wroeging, gelijk de brahmaan

ten opzichte van de ichneumon’.

De ganzen en de schildpad.

In de Magatha-streek lag een meer, met bloeiende lotussen overdekt. Daar woonden twee ganzen: Sankata, de slanke, en Vikata, de plompe. En in de nabijheid huisde een schildpad als beider vriendin.

Op zekere dag kwamen daar vissers om schildpadden en vissen te vangen.

Dat vernam Kambugriva, de vriendin der ganzen. Zij vroeg aan de ganzen: ‘Ik heb het gesprek der vissers afgeluisterd. Wat moet ik nu doen om niet gedood te worden?’

De ganzen zeiden: ‘Wij moeten eerst de situatie in haar geheel kunnen overzien. Dan zullen wij handelen naar omstandigheden’.

Maar Kambugriva, lijfsgevaar vrezend, hernam: ‘Niet aldus. Want ik vrees een grote ramp, en er is gezegd: wie tevoren overlegt en bedachtzaam is, hij leeft gelukkig en voorspoedig, maar wie het er op aan laat komen, die gaat te gronde. Nog deze nacht moet ik een andere vijver bereikt hebben’.

De ganzen vroegen: ‘Hoe wil je dat doen?’

Kambugriva stelde voor: ‘Ik vertrek met jullie beiden door de lucht’.

Verwonderd vroegen de ganzen haar: ‘Hoe kan dat?’

De schildpad antwoordde: ‘Jullie beiden nemen een eindje hout in de bek, en ik ga daaraan hangen. Zo word ik door jullie vleugelkracht in veiligheid gebracht’.

‘Mogelijk is het!’ beaamden de ganzen. ‘Bedenk echter: een wijze wikt en weegt eerst de voor- en nadelen. Want terwijl een dwaze reiger toekeek, werden

zijn natuurgenoten door poolkatten gedood. De mensen, die je door de lucht zien zeilen, zullen allicht in hun verbazing iets mompelen. Mocht jij, dat horende, niet kunnen zwijgen, dan zul je naar beneden tuimelen en gedood worden. Zou het daarom niet verstandiger zijn hier te blijven?’

‘Zo dwaas ben ik niet, dat ik spreken zal’, betoogde Kambugriva.

Het avontuur begon.

De koehouders in het veld, de vreemde vertoning ziende, liepen de vogels achterna bij haar vlucht, terwijl zij riepen: ‘Kijk eens! Een wonder! Een schildpad wordt door ganzen gedragen!’

Een van hen schreeuwde luid: ‘Als de schildpad valt, dan zal ik ze aanstonds koken en opeten’.

Een ander: ‘Ik neem ze mee voor thuis’.

Een derde: ‘Bij de vijver zal ik ze smakelijk bereiden tot een lekker hapje’.

Kambugriva hoorde die bedreigingen. Zij bleef zich-zelf niet meer meester van toorn, vergat haar besluit en uitte de verwensing: ‘As moeten jullie eten!’

Maar op datzelfde ogenblik viel zij met duizelingwekkende vaart van de stok en werd beneden door de koehoeders gedood.

Willem Bilderdijk ontleende de stof voor zijn fabel over de kreeft aan het Perzisch.

Wat wij kennen van de fabels van Aisopos, danken wij aan Babrios omstreeks 150 v. Chr. en aan Phaedrus, die Aisopos' stof verfijnde, zodat La Fontaine in hem een uitstekend voorbeeld vond. In onze letterkunde is de oudste en meest bekende fabelbundel de ‘Esopet’ uit de dertiende

eeuw. Een voorname rol in deze fabels speelt de ezel als symbool van snoevende en domme ijdelheid. Merkwaardig is het verhaal van de maag en de ledematen. Voeten en handen begonnen zich te ergeren, dat zij maar steeds moesten werken voor de maag, die zelf niets deed. Zij besloten te staken. De maag riep om brood, maar zij gaven hem niets. Eindelijk liet hij het roepen na en nu wilden de handen hem wat brood geven. Maar het was te laat. De maag was dood. Maar nu konden de andere ledematen het ook niet meer harden en moesten ook sterven. Degenen wreken zich verkeerd, besluit de dichter, die zichzelf in 'het vel slaan'. Een alleenstaand mens vermag niet veel. Wie de zijnen in de steek laat, raakt zelf ook onder de voet. Een boom, die zijn takken verliest, moet kwijnen en sterven. Verschillende van deze fabels komen ook in de Reinaert voor. De vos speelt er nog vaak zijn bekende rol.

Grappige personages.

Of Uilenspiegel, de befaamde schalk, werkelijk geleefd heeft, is nog altijd onzeker. Sommige onderzoekers beweren, dat er twee Uilenspiegels bestaan hebben, vader en zoon. De vader, Claes Thyl, zou te Knesselaere, in de nabijheid van Brugge, geboren zijn; anderen noemen als zijn geboorteplaats Knittingen; hij zou gestorven zijn in 1300 te Damme. De zoon zou in 1350 te Möllen, niet ver van Lübeck, overleden en begraven zijn. De hypothese ontstond, doordat men aan de ingang van de kerk te Damme een zerk ontdekte met de beeltenis van een geleerde, zittend voor een lessenaar, met aan zijn zijde een uil. Daar de steen op die plek weggesleten was, zag men de lessenaar voor een spiegel aan, voegde daarbij de naam van de vogel, en..... zo had men Uilenspiegel ontdekt! Anderen meenden in het half uitgesleten doodshoofd op de zerk een uil te zien en lazen voor de woorden ‘dat is uwen spiegel’ onder het doodshoofd: ‘dat is Uilenspiegel’. Het werd nog fraaier. Toen men later ontdekte, dat die grafsteen het stoffelijk overschot van de be-

roemde middeleeuwse didactische dichter Jacob van Maerlant bedekte, dorsten sommigen zelfs deze letterkundige identificeren met de Vlaamse Uilenspiegel.

Het oude volksboek over Tijl Uilenspiegel is een verzameling van een aantal kleine en zeer kleine verhaaltjes, waarin een of andere streek van Tijl verteld wordt. Aan het eind leest men, dat Tijl in 1350 zou gestorven zijn. Waarschijnlijk is dat boek omstreeks 1500 ontstaan en is het in 1543 in protestantse geest omgewerkt, nogal anti-clericaal, zodat de Spaanse koning Filips II dan ook de verdere uitgave verboden heeft. Vele grappen op naam van Uilenspiegel zijn plat, grof, zelfs gemeen. Vuilbekken maakten er steeds nieuwe boertigheden bij.

De hypothese, die in Tijl oorspronkelijk de heidense zonnegod Tyr wil zien, lijkt mij heel onwaarschijnlijk.

Een minder bekend verhaal over Uilenspiegel is het volgende. Een burchtheer was op jacht, ontmoette Tijl en vroeg hem, waar hij vandaan kwam.

- Van de markt, zei Tijl.
- Was die nog al groot? vroeg de ridder.
- Ik heb hem niet nagemeten, spotte de grapjas.

De ridder werd kwaad en zei: 'Ik bedoel, of er veel volk was'.

Tijl antwoordde: 'Ik heb de mensen niet geteld, had daar geen tijd voor'.

De ridder verbeet zijn gramschap en sprak allervriendelijkst tot de guit: 'Je bent een beroemdheid in het land. Zou je mij niet eens met een bezoek willen vereren op mijn kasteel? Dan drinken wij een fijne fles wijn. De beste zal je geschonken worden'.

- Ik kom, zei Tijl, en spoedig ook. Goede drank is niet te versmaden.

Na enige dagen liet hij zich inderdaad zeer deftig bij de burchtheer aandienen en werd er allerhoffelijkst ontvangen.

Een bediende in keurige livrei verscheen in de zaal, en de ridder beval hem de voorname gast naar de kelder te brengen en hem daar de beste wijn te schenken uit de voorraad.

- Deze meneer moet, voordat hij van hier gaat, ervaren, hoe ik zekere personen pleeg te ontvangen, lichtte hij toe.

De ridder had met zijn knecht afgesproken, dat hij, als Tijl ettelijke glazen had gedronken, een bullepees van de wand moest grijpen en hiermee de schelm een duchtig pak ransel moest toedienen. Daarna zou hij hem een fikse trap geven en de kelder uitjagen, zo luidruchtig mogelijk, opdat men er in huis volop van genieten kon. De gekwetste riddereer zou gevoelig gewroken worden op de rabauw, die zo schaamteloos indertijd de edelman had bejegend.

Tijl en de knecht daalden, genoegelijk keuvelend, af in de onderaardse gangen, waar in de schemerkoelte aan weerszijden grote vaten wijn in lange rijen lagen opgesteld. Een prikkelende geur hing in de massale ruimte.

- Een behagelijke sfeer, betoogde Tijl. Die rinse geur prikkelt de longen nog heerlijker dan de zoele lentelucht. Wat een genot in deze lustwarande te verblijven en zich te mogen laven aan de nectar van de uitgelezen wijngaarden dezer streek! De voorraad zal er niet aanmerkelijk door slinken, want het keelgat van een mens is slechts nauw.

De knecht had de kelderdeur opengelaten, opdat men boven het dramatisch verloop in bijzonderheden zou kunnen volgen.

Tijl kreeg een fikse roemer keurige wijn ingeschonken en smekte met de lippen, nadat hij het parelende vocht gulzig had opgedronken.

Zijn bekeerglas werd nogmaals gevuld. In zalige verrukking

straalden zijn ogen, maar toen hij die even dichtkneep, greep de knecht naar de bullepees, die daar nabij hing.

Aan de sluwe Tijn was echter de verdachte beweging van zijn begeleider niet ontgaan. Hij placht overal op zijn hoede te zijn. Wie anderen beetneemt, mag verwachten dat men hem ook strikken spant. Wie kaatst moet de bal verwachten. Die knecht was een verraderlijke ploert. Maar hij zou hem een lesje geven, dat hem nog lang heugde.

Zonder verwijl tastte Tijn naar de kraan van het dichtstbij liggende wijnvat en trok die met alle kracht uit het spongat, waarna hij ze heel ver wegwierp in een donkere hoek.

De knecht raakte de kluts kwijt en poogde in zijn verbouwereerdheid het uitstromen van de wijn te verhinderen door zijn duimen in het kraangat te duwen. Maar hiervoor moest hij de bullepees laten vallen. Tijn greep die aanstonds en begon meedogenloos op hem los te preugelen. Verrast door die ongenadige behandeling, schreeuwde het machteloze slachtoffer hulp en moord.

- De kelder ligt nogal diep, merkte Tijn cynisch op. Hier is onverhoeds een groot ongeluk gebeurd. Ik wil je helpen om het allerergste te voorkomen, want ik ben gedienschtig van aard. De naastenliefde gebiedt, dat men zijn medemens bijstaat in de nood. Zeker kan ik jou als ondergeschikte zo niet in de steek laten, want dit ongeval zou je je betrekking kunnen kosten. Vriend, luister! Ik help je!

Meteen begon hij te schreeuwen als een varken dat gekeeld wordt, en overstemde zo de jammerkreten van de ongelukkige knecht die ineenkromp van pijn.

Intussen deed Tijn een alleraangenaamste ontdekking. Aan een balk hingen verscheiden kostelijke hammen. Met een ruk aan het touw maakte hij een van de zwaarste los en verborg ze onder zijn kleding.

Kromgebogen en luid snikkend sukkelde hij de trap van de kelder op en sloot de deur achter zich dicht.

De burchtheer had zich al verkneukeld in de pijnlijke angstkreten, die hij zo luide uit de kelder had horen opklinken. Zijn schaamteloze gast moest er stevig van langs gehad hebben. Die les zou hem nog lang heugen en in het vervolg zou hij er zich wel voor wachten om deftige lui voor de gek te houden en te krenken.

Nu hij Tijn, zo kromgebogen en kreten slakend, de weg naar buiten zag zoeken, gierde hij het uit van de pret en schaterlachend snauwde hij Tijn toe: ‘Wat dunk je nu wel van zo'n ontvangst? Daar had je stellig niet op gerekend, hè! Heb je er goed van geprofiteerd?’

- Mijnheer, mijnheer! riep Tijn met hese stem, ineengedoken alsof hij ternauwernood meer lopen kon, terwijl hij intussen de ham stevig tegen zich aangedrukt hield. Mijnheer, ik heb er goed van geprofiteerd en mijn familie zal er meteen nog lang genoeg aan hebben. Dat verzeker ik u.

De verklaring van die orakelspreuk kreeg de burchtheer later van zijn kreupele en misvormde knecht.

Men hoort bij ons een snaaks persoon nog wel eens een Tetje Roen noemen; deze was een marktventer, potsenmaker en goochelaar, in het begin van de achttiende eeuw aan ieder Amsterdammer bekend.

Meester Kakadoris was de gewone benaming voor de kwakzalvers in vroeger tijd. Met zalven, oliën, allerlei wateren in potjes en flesjes stonden zij op de markt en oefenden onbevoegd de geneeskunst uit, tot ergernis van de chirurgijns-gilden, die de magistraat om keuren hiertegen verzochten. Zij sloegen hun stalletjes op onder lommerrijke bomen of zaten op bruggen en pleinen onder een grote parasol. Dikwijls

stond een nar hen ter zijde in de uitoefening van hun bedrijf. Deze wist door snaakse zetten, geschreeuw of getrompet nieuwsgierigen te lokken. Dit deed ook 'Pias' bij de straatgymnasten, die rond togen door de stad en hun kunststukken vertoonden, als zich genoegzaam publiek bij elkaar bevond; hun beloning bestond in wat 'Madam' ophaalde bij het rondgaan met het bakje. Andere kunstmakers bedienden zich van een gedresseerde hond of een aap met een rood rokje aan.

Tot de kluchtige personages behoort ook Jan Klaassen. Bilderdijk's bewering, dat de naam Jan Klaassen verbasterd is uit Jan Klots, zoveel als Jan Klomp, omdat hij optrad in zeer grote, zware en wijde klompen, waarmee hij veel gerucht, veel geklots sloeg, is niet meer dan een hypothese. Jacob van Lennep verhaalt, dat de oorspronkelijke Jan Klaassen een gewezen trompetter was van de lijfwacht van Prins Willem II van Oranje. Uit zijn betrekking ontslagen, toen de garde van de Prins in 1651 herschapen was in de garde van de Staten van Holland door de aanvang van het Eerste Stadhoudersloos Tijdperk, had deze Jan Klaaszoon zich te Amsterdam gevestigd en won er zijn brood met de vertoning van een poppenkast langs de straten. Daarin liet hij zijn personages spreken in de smaak van de smalle gemeente, een geschikt middel om het volk te boeien.

Vanouds werd de kluchtfiguur van Jan Klaassen voorgesteld met een dubbele bochel en spillebeentjes en droeg hij een hoge, naar voren overgebogen gepluimde muts, terwijl hij als wapen een houten sabel of een stok hanteerde.

In Potgieter's bekende allegorie 'Jan, Jannetje en hun jongste kind', treedt Jan Klaassen op als de verwaarloosde genius van de oud-Hollandse komedie.

Een vermaard poppenkastspeler te Amsterdam was J.A. Cabalt, in 1935 overleden. Hij is de schepper geweest van een geheel eigen en aan de Amsterdamse volksaard aangepaste poppenkastrepertoire. Ruim veertig jaren lang wist hij oud en jong te vermaken met de tragi-komische avonturen van Jan Klaassen en Katrijntje Pieters. Van 'politiek op het toneel' was hij afkerig. In mijn studententijd te Amsterdam om de eeuwenwisseling was de poppenkast op de Dam in de nabijheid van Naatje met de éne arm, het befaamde standbeeld, een attractie voor oud en jong. Toen Cabalt overleden was, memoreerde 'De Maasbode', dat hij de poppenkast ook in Midden-Afrika gebracht heeft. Een Nederlandse missionaris wenste voor de negerbevolking, waaronder hij leefde, het spel ook te vertonen. Hij schreef naar Amsterdamse missie-vrienden en dezen vroegen Cabalt om raad. Van Italiaanse afkomst en katholiek, verklaarde Cabalt zich aanstonds bereid voor de missionaris een stel poppen te snijden, die, door zijn vrouw gecostumeerd, naar Afrika zijn verscheept. De missionaris heeft er succes mee gehad. Hij had wel de poppen in negers moeten metamorphoseren, om geen aanleiding te geven tot afgoderij.

Het Antwerpse publiek vermaakte zich met de poppenspelen van zijn Poesjenellen-kelder. Hendrik Conscience schreef er al over in 'De geschiedenis mijner jeugd'. Het was een grote overwelfde kelder met vochtige muren, want er kwam nooit daglicht in. Het dichtst bij het toneel was de eerste rang, waar men vier centen betaalde; daarachter waren plaatsen van 2½ cent, en heel achteraan, op het Uilenkot, had men toegang voor één cent. In het diepe einde van de kelder was een vierkant gat, waarvoor een grof visnet bespannen was, om de appelschillen en notenschalen af te

weren, die het geëerde publiek soms lanceerde naar de houten acteurs. Het ophaaldoek werd gevormd door een beschilderde voorschoot. Voor de verlichting dienden op het voortoneel drie dikke roetkaarsen en aan de muur een smokerige lamp. Als politie, om de orde te handhaven onder het opdringende publiek, stond in het midden tegen de muur een chagrijnige man, met een lange roede of wis in de hand. Hij treedt pas in functie, als het spel een aanvang heeft genomen; tevoren kan ieder naar lust roepen, fluiten, lawaai maken. Krabbe-Mie, een oude vrouw, verkoopt appels, noten, smoutbollen, harde eieren en krabben aan gegadigden. Het ruw-heroïsche vormt de grootste aantrekkelijkheid voor wie hier vermaak en ontspanning zoekt. De tekst der rollen is rijkelijk gekruid met boert en wat sentimenteel hier en daar gekleurd. De hoge personages spreken een soort Nederlands, de mindere sappig Antwerps dialect. In de tekst worden door de spelers zelf nog al eens varianten aangebracht naar de gril en luim van het ogenblik. De inhoud van oude Vlaamse volksboeken, zoals de historie van Faust, van Genoveva van Brabant, of vertelsels over Jan Breydel en Jan Onversaagd zijn vooral in trek. Sommige poppen zijn vermaard: de Neus, de Kop, de Grijze, de Schele, de Stotteraar, echt volkse typen in hun uiterlijk. Daarnaast komen koningen, keizers, prinses, ridders, graven voor het voetlicht; natuurlijk ook de duivel en de wilde-man. Het publiek wil waar voor zijn geld; de stukken van soms meer dan dertig bedrijven nemen enige uren in beslag. De ‘plezante vlooiencirk’, zoals het theater in de volksmond ook wel heet, lag in het Schipperskwartier en was voor een vreemdeling niet gemakkelijk te vinden, maar ieder in de Sinjorenstad wist u wel de weg erheen te wijzen. Het orde-reglement in het onderaards hol gaf in duidelijke taal aan, wat verboden was: ‘Het is verboden te vechten en streng verboden in elkaars zakken te zitten. Kinderen boven

de negentig jaar worden niet toegelaten, als zij niet vergezeld zijn van hun ouders. Kletskoppen moeten op de voorste banken zitten om lichteffecten te bewerkstelligen op het toneel’.

In Engeland heeft in de negentiende eeuw Charles Dickens (1812-1870) grote reputatie als bestrijder van sociale ongerechtigheden. In zijn ‘Overzicht der Engelsche Letterkunde’ (1913) schrijft J.H. Wismans: ‘Zijn populariteit is vooral te danken aan zijn zin voor volkshumor, zijn oog voor het komische. Indien het waar is, dat iedere gezonde lach het leven verlengt, dan is Dickens een der grootste weldoeners der menschheid. Doch hij is meer een fijn en scherpziend opmerker van het uitwendige, dan een diep zielkundig waarnemer. Vaak verliest hij zich in de schildering van kleinigheden; de kleeding wordt uitvoeriger beschreven dan de mensch, zoodat wij door de bijzaken de hoofdzaak uit het oog verliezen. En hij geeft meer typen dan karakters. Bij voorkeur teekent hij personen met slechts één karaktertrek, één zonderlinge eigenaardigheid, die, alleen om ons te doen lachen, er zoo dik wordt opgelegd, dat de karakterteekening ontaardt in een karikatuur. Het zwakst is hij in de samenstelling zijner stukken en in het weergeven van het pathetische. Doch hij bezit in hooge mate de gave van beschrijven en vertellen. En hoe weet hij zijn stof te bezielen! Ook het levenlooze; de huizen, de klokken, het deksel van een theepot laat hij denken, voelen, spreken als levende menschen’. Hij heeft ons in zijn werk kluchtige personages voor ogen gebracht. Zijn ‘Pickwick Papers’ met de vermakelijke avonturen van de Pickwick-club deden de lezers tranen lachen.

De humoristische periodiek in Engeland bij uitstek is ‘Punch’. Ze bestaat al meer dan honderd jaren en heeft een gezag even groot als dat van de Engelse koning. De humor van Punch werkt kalmerend op de publieke opinie.

Geen figuur van enige betekenis, geen feit van enig belang, of Punch weet er iets geestigs over te zeggen. Toen indertijd iemand in de grote pers beweerde, dat de Duitse keizer onschuldig was aan de eerste Wereldoorlog, even onschuldig als een pasgeboren kind, commentarieerde Punch: 'Foei, zo'n onaardige opmerking hebben wij nog nooit over zuigelingen gehoord!' De humor is altijd mild, wat humor ook behoort te zijn. Hij jaagt geen daverende lach op, want in de daverende lach zit iets wreeds. Punch weet altijd humor in standing te geven, ook in zijn karikatuur-prenten. Het titelblad van de periodiek vertoont de nar Punch als een soort Jan Klaassen met een ganzenveder in de hand en de puntmuts op het hoofd; terwijl hij zint op een grappige mop, gezeten in een bureaustoel, zweven guitige figuurtjes op hem aan; zijn inktkoker is geflankeerd door een schilderij met een gekroonde leeuw en een hond met geploide halskraag en een gepluimde hoed op, gezeten op een stapel tijdschriftexemplaren; achter hem vertoont zich de zotskolf; terzij van de stoel zitten een paar snaakse figuurtjes. Dat titelblad bleef al honderd jaren ongeveer ongewijzigd.

De nar Punch bezocht ook onze jaarmarkten eertijds. Hij kondigde zijn aankomst met schel trompetgeschal aan. In Engeland heeft men zijn naam wel eens afgeleid van Pontius Pilatus, de stadhouder van Judea, die steeds in gezelschap van Judas voorkomt in oude mysteriespelen, waaraan de een of andere middeleeuwse legende over hem ten grondslag ligt. Men leidt de naam echter ook af van Poncinello, een verbastering van Pontiello of Pontianello. Struth houdt Punch, zoals hij in de mysteriespelen en moralisatiën optreedt, evenals Pekelharing, Arlequin en Hansworst, voor een typering van het boze, waarom hij dan ook steeds aan het einde van het spel door de duivel wordt weggehaald. Volgens Galiari

echter is de oorspronkelijke Punch niemand anders dan Puccio d'Aniello van Acerra bij Napels; deze zou na zijn dood Polecenella of de jongere Puccio tot opvolger hebben gehad. Anderen noemen als zijn geboorteplaats Atella, een stad in Campanië, en verklaren, dat hij reeds in de landelijke kluchtspelen van die streek, dus lang voordat het drama ontstond, een rol vervulde. Zij gronden hun gissing op de overeenkomst van zijn masker met dat van een bronzen beeldje van een Atellaanse speler, dat te Rome gevonden is, en menen, dat hij zijn naam te danken heeft aan zijn eigenaardige neus, die op een vogelbek lijkt. Onder de regering van koning Jacobus II van Engeland, dus tegen het eind van de zeventiende eeuw, trok een vioolspeler, die aan een poppenkast verbonden was, de aandacht van het publiek door geestige samenspraken, die hij met Punch hield. Hieruit blijkt, dat Punch niet, zoals wel beweerd is, door onze stadhouder Willem III, die zijn schoonvader Jacobus II als koning in Engeland opvolgde, daar geïntroduceerd is.

Als kluchtig personage van Italië is bekend maestro Pasquino, die het aanzijn gaf aan ons woord 'paskwil'. Hij was een scherpzinnige spotzuchtige schoenmaker, die de overheid van Rome hekelde door kwinkslagen en pamfletten. Na zijn dood plaatste men tegen de hoek van het Palazzo Braschi te Rome een verminkt antiek beeld, dat daar opgegraven was. De naam van de befaamde schoenmaker ging over op dat beeld, dat nu voor anonieme schimpers op zijn voetstuk gelegenheid bood, om in satirische rijmen of gezegden hun venijnige spot tegen pauselijke en politieke overheidspersonen te luchten. Deze, meermalen erg krenkende uitlatingen werden spoedig beantwoord door vliegende blaadjes, die een vaste plaats kregen op een ertegenover staand beeld, dat Marforio

heette. Op deze manier ontstonden series kwinkslagen, die van mond tot mond gingen, later te boek gesteld werden en nog bekend zijn als 'pasquinata's'. Men moet bij deze soms erg bittere uitlatingen natuurlijk rekening houden met de levendige geest der Italianen en hun zucht naar overdrijving; zij gebruiken liefst de overtreffende trap in verheerlijking en verguizing en bedoelen gewoonlijk het niet zo kwaad als een bewoner van het stugge, grimmige Noorden het opvat. De zedengispingen van onze middeleeuwse auteurs mogen immers ook niet altijd naar de letter genomen worden. Het minder goede heeft altijd meer publicatie gevonden dan het prijselijke, omdat het ondeugdelijke als iets uitzonderlijks geldt in een gezonde samenleving.

Als kluchtpersonage bij de Spanjaarden staat Don Quichote de la Mancha op de voorgrond, zoals hij ons door Miguel Cervantes is uitgebeeld, toen deze zijn actie inzette tegen de lectuur der ridderromans in de tweede helft der zestiende eeuw. Cervantes toont zich in dit werk een puik humorist. Met fijne spot gaat hij de schrijvers der boeken te lijf, waardoor zijn held geestelijk van streek geraakt is. In Sancho Panza laat hij het nuchtere sluwe boerenverstand zijn woordje meespreken bij het saneringsproces.

De Ridder van de droevige figuur speelt de klucht op onovertreffbare wijze, en Sancho Panza evenaart zijn meester in snedige opmerkingen, als hij in de contramine is.

Terwijl meester en dienaar ergens met een schuit van de oever drijven, verklaart Don Quichote, dat zij van de drie honderd en zestig graden, die de aardbol bevat, volgens de berekening van **Ptolemaeus**, de grootste **kosmograaf**, er de helft hebben afgelegd, als zij aan de evennachtslijn gekomen zijn. 'Wat brengt u mij daar als getuige van wat u zegt, een

fatsoenlijk mens aan een **Pool** en een **graaf**, met de toevoeging van **koster** of **kosteloos!**' riep Sancho.

Don Quichote verklaart zijn schildknaap dan, dat bij allen, die de evennachtslijn hebben overschreden, de luizen sterven, en om nu te weten, of zij die lijn reeds gepasseerd zijn, verzoekt hij Sancho over zijn dij te strijken, of hij er iets levends op vindt. 'Ik houd het er voor', verzekert de ridder, 'dat je nog zuiverder bent dan een vel effen wit papier'.

Let op een natuurbeschrijving als deze:

Gaandeweg kwam de dageraad blij en lachende aan. De bloempjes des velds richtten zich recht overeind. Het vloeibare kristal van de beekjes, murmelend tussen donkere en witte keien, ging schatting betalen aan de hen verwachtende rivieren. De opgetogen aarde. de heldere hemel, de zuivere lucht, het klare licht, ieder op zich zelf en allen te samen gaven overtuigende bewijzen, dat de dag, die op de sleep van de mantel van de Dageraad trapte, prachtig zou zijn.

De goede Sancho moest een roede maken van distelen of een geselzweep met knopen, die gevoelig werkten, want 'de geleerdheid komt er met bloed in'. Sancho wil er zich wel mee geselen, als het maar niet ontzettend zeer doet, want, al ben ik maar een boer, verklaart hij, 'mijn vlees heeft meer van katoen dan van bies, en het zou niet goed zijn zich uit te putten voor het voordeel van een ander'.

Het gekkengetal elf was zeer geliefd bij verenigingen die zich onledig hielden met pret en jolijt. Narrengilden of narrengesellschaften bestonden er vroeger veel. Van het zonderling gezelschap, in 1381 te Kleef opgericht door hertog Adolf, bleef de stichtingsbrief behouden, waaruit blijkt, dat het gilde heette 'die geselschap der gecken'. Ieder lid moest,

op straffe van zekere boete, op zijn kleed dragen een gekkenfiguur van zilver en getooid zijn met een half-rode, half-gele kap, behangen met bellen, zoals er ook moesten klingelen aan de mouwen van hun kleed. Zij vergaderden eens per jaar, op 29 September. Waarschijnlijk beoogden zij vooral een parodieëring van het ridderwezen. In Maastricht voeren de leden der vroegere Momus-societeit, die zich belast met de festiviteiten der Carnaval, het getal XI als symbool, en een klappermolen in het blazoen der societeit wijst insgelijks op de malligheid van hun optreden gedurende de Carnavalsdagen.

Het beroep van nar kenden vroeger de vorstelijke hoven. De hofnarren vervulden dikwijls een belangrijke, maar tevens soms tragische rol, omdat zij hun persoonlijk leed moesten verbergen om anderen op te vrolijken, telkens als dezen hieraan behoefte bleken te hebben. Op het kaalgeschoren hoofd droegen zij een hoge muts, die, vastgehecht aan het kleed, dikwijls voorzien was van een paar ezelsoren. In Frankrijk droegen zij ook wel een hazenstaart op de hoed en een vossenstaart om de hals. Ook was soms een hanenkam van rood laken aan de kap bevestigd. In de hand hielden zij een leren knots met een narrenkap versierd, die zij met een riem aan de arm hingen en waarmee zij konden sarren en, zo nodig, zich ook verdedigen. Ook wel een gewone stok, waaraan een gedroogde varkensblaas met erwten, dienend om potsierlijk geluid te slaan. Hoe geestiger een nar was, des te meer stond hij in aanzien. Veel van hetgeen over het vernuft van hofnarren wordt verteld, staat echter niet historisch vast; de romantiek heeft hier veel kunstmatig opgesierd. De meeste hofnarren waren potsenmakers en duizend-kunstenaars, die instrumenten konden bespelen, buitelen en springen, ter afwisseling raadsels opgaven en grappige his-

tories vertelden. Sommigen dienden hun heer ook in de strijd of werden door hem als onderhandelaars gebruikt. Vielen zij in ongenade, hetgeen bij een beroep als dit nog al eens kon voorkomen, dan waren zij er slecht aan toe. Vooral aan het Franse hof heeft de nar zich lang weten te handhaven, tot in de zeventiende eeuw onder koning Lodewijk XIV.

In de verhalen over hofnarren komt wel voor, dat de vorst aan de nar in overweging geeft van ambt met hem te ruilen voor een poos. De nar weigert dan, omdat hij beweert geen goede koning te kunnen zijn. Maar hij ontraadt het ook aan de koning, want deze zou ook geen goede nar kunnen wezen. Op zekere dag kwam een nar aan zijn heer de ontstellende boodschap brengen, dat veertigduizend mensen waren opgestaan. De koning, die nog nooit iets van opstandigheid bij zijn onderdanen had bemerkt, vroeg verschrikt: 'Maar waarom dan toch?' Koel antwoordde de nar: 'Wel, sire, om vanavond weer naar bed te gaan'.

Lichamelijke mismaaktheid gold dikwijls als aanbeveling bij de keuze van een hofnar. Vooral dwergen waren gezocht. Bij dwergen kan de lichamelijke onvolgroeidheid een gevolg zijn van een gebrekkige werking der klieren, voornamelijk van de slijmklier, zoals een te sterke werking van die klier een reusachtige lichaamsvorm kan bevorderen. Geestelijk zijn zulke dwergen soms zeer intelligent, en in verhouding tot hun grootte ook sterk. Bij de Romeinen traden meermalen dwergen als zwaardvechters op. Van Attila, de beruchte Hunnenkoning, wordt ook beweerd, dat hij een dwerg was.

Het aantal dwergen is gering. Dikwijls verenigen zich sommige groepen om ergens samen te wonen een tijdlang, zoals bij gelegenheid van een wereldtentoonstelling, ook wel op grote kermessen. Daar hun aantal beperkt was, schijnt in tijden van veel vraag naar dwergen wel het misbruik

geheerst te hebben, dat kinderen opzettelijk werden verminkt om hun lichamelijke groei te beletten; zij werden in kokers gestoken en zo stijf ingewikkeld, dat het gedrochtelijke wezens werden. Keizer Alexander Severus verbood voortaan het houden van dwergen aan het Romeinse hof. In de middel-eeuwse ridderromans komen zij weer meermalen voor als vertrouwelingen van adellijke heren of als torenwachters. Bij ziekte vrolijkte de hofnar zijn meester op door het vertellen van grappige histories. In Italië heerste omstreeks het midden van de zestiende eeuw een manie om dwergen te houden.

Ook in de optochten der Rederijkers reed altijd een nar mee, soms het achterste voren op een paard of ezel. Hij droeg de marot, een stok met narrenkap. Met die zotskolf hield hij stekelige gesprekken, die voor de toehoorders bestemd waren. De marot diende de nar als bliksemafleider voor zijn loslippigheid en hekelzucht. Vermeld worden ook onderlinge wedstrijden van narren van rederijkerskamers. Bij de optochten werden zij wel door de kwajongens geplaagd, maar zij hielden de weg voor de feestelijke stoet vrij, desnoods door met een gedroogde varkensblaas aan een stok er op los te preugelen. Soms droegen zij een muts met ezelsoren en reden zij op een stokpaardje. Bij de spelen zorgden zij voor een komisch intermezzo en vervulden zo de rol van de sinnekens in de oudere spelen. Waar hij satirisch optrad, vervulde de nar een sociale functie.

Iets van de nar is overgegaan op de circusclown. Clown, afgeleid van het Latijnse 'colonus', betekent eigenlijk 'boer'. De clown gedroeg zich kultuurvreemd, als een lompe huisman. Wellicht is de clown van Spaanse oorsprong en is hij over de Pyreneeën bekend geworden door toneelstukken in de zeventiende eeuw, toen de Spaanse letterkunde grote in-

vloed kreeg in het buitenland, ook bij ons De clown vormde in die toneelstukken de groteske silhouet, die betiteld werd met de welluidende naam van 'gracioso'. Sommige clowns wisten zich een grote reputatie te verwerven, zoals de Grimaldi's, de Footitts, de Chocolats, de Fratellini's, de Claures.

Twee clowns waren met elkaar aan het rivaliseren. De een zei: 'Het is verbazingwekkend, hoe goed jij dat kunt expliqueren!' De tweede vroeg nu: 'Jij verstaat mij dus?' Waarop hij als antwoord kreeg: 'Geen jota, amice, maar ik voel, dat wat jij zegt heel duidelijk moet zijn!'

In het leven van de clowns van circussen en kermistenten gaat soms veel tragiek schuil. Zij moeten soms veel ellende wegschertsen om den brode. 'August de Domme' geniet echter het voorrecht de vriend der kinderen te blijven. Bij clowns, die ernstig studie maken van hun beroep, komt de ware humor ook nog wel eens voor de dag.

Het vaderland van Harlekijn is Frankrijk. Op het toneel vervangt hij de oud-Franse Herlekin. Hiervan is het eerst sprake in een verhaal over het jaar 1091, waarin als 'familia Herlechini' genoemd worden een aantal zielen, die als straf voor hun zonden door het luchtruim werden omgevoerd. Misschien hebben de Normandiërs, die zich in de elfde eeuw van Engeland meester maakten, het begrip van de herlekens daarheen overgebracht. In een Frans eerste-Mei-spel van 1262 te Atrecht treedt een vrolijke duivel als herlekin op, bij wijze van aanvoerder. In de veertiende eeuw is het duivel-karakter der figuur al verbleekt; de herlekens zijn dolle mensen geworden. In de zestiende eeuw treden bedelaars, beulsknechten en andere door het volk verachte lieden als zodanig op. In de zeventiende eeuw werd Harlekin ook in Italië populair. De dierenhuid, zijn oorspronkelijke dracht, ver-

dwijnt langzamerhand voor een strakke linnen kleding, waarop lappen van allerlei kleur en grootte zijn aangebracht, later veranderd in driehoeken van opzichtige kleuren als rood, blauw, groen en geel. In plaats van het donkere duivelsmasker draagt hij nu een zwart-fluwelen halfmasker, en zo treedt hij de nieuwe tijd in.

Pantalone is een masker van het Italiaanse toneel tegen het eind van de veertiende eeuw. Hij stelde een rijke vaderlijke koopman uit Venetië voor met lange wijde broek, terwijl de landsdracht een korte broek was.

In kluchten van de vijftiende en zestiende eeuw en in sommige van de zeventiende eeuw treedt de nar op als ‘sotje, neefje, Hansworst, Pekelharing’ of anderszins.

Pekelharing noemde men in de zestiende eeuw de grappenmaker, die wij doorgaans Paljas of Pierrot betitelen. Hij heeft allerlei benamingen gehad: in Frankrijk Jean Potage, in Duitsland Hans Wurst, in Engeland Jack Pudding, waarschijnlijk wel in verband met geliefde nationale gerechten. Opmerkelijk is, dat, terwijl ons Nederlands woord ‘Pekelharing’ is verdwenen, het woord zich in Engeland handhaafde. In Zweden, waar het latijnse schooldrama van de Nederlanders vroeger grote invloed heeft uitgeoefend, is door de Nederlandse nastukjes de figuur van Pekelharing populair geworden. De naam is echter ongetwijfeld uit Duitsland tot ons gekomen. Daar vindt men hem al in 1620 in de ‘Engelische Tragedien und Comedien’. Hier te lande wordt hij voor het eerst aangetroffen in een klucht van 1637 en ook later alleen in zangspelen en kluchten, die uit het Duits waren vertaald.

In de zestiende en zeventiende eeuw was Pekelharing de lieveling van het op snaaksigheid beluste publiek. Maar reeds in de aanvang van de zeventiende eeuw moest hij de volks-

gunst delen met de Franse Jean Potage op jaar- en weekmarkten. Deze was kakelbont uitgemonsterd en gemaskerd met een lange, kromme, hooggekleurde neus of een olifantssnuit. Nog in het begin van de achttiende eeuw vinden wij hem te 's-Gravenhage.

Beweren sommigen, dat de Engelse Punch ontstaan is uit Puncinella, een verbastering van Pulcinella, dan rest de vraag, wie die Pulcinella was. Dr. E. Laurillard vertelt in zijn 'Sprokkelhout' (1887), van een zwartgallig Fransman, die te Napels woonde en in zijn dienst had een knaap uit Acerra, een vlek bij de Vesuvius, waarvan de inwoners gekleed waren in witte broek en witte kiel, terwijl zij een rode muts droegen in de vorm van een suikerbrood. De knaap heette Paolo Ciniello. Hij was lui en op een gemakkelijk leventje gesteld, maar ook grappig en geestig en beurde zijn meester dikwijls op door zijn snakerijen. Zijn naam radbrakende, noemde zijn meester hem Poulchinel, waaruit de Italianen Pulcinella en de Fransen Polichinelle hebben gemaakt. Hij werd een van de maskers van de Italiaanse schouwburg en trad als koddig personage bij alle volksfeesten te Napels op. Driekwart van zijn gezicht was dan met een zwart masker bedekt. Zijn kluchtige invallen vermengden zich soms met bijtende spot.

Pierrot was de hansworst van het Franse toneel, een onnozele hals, die steeds in de maling genomen en vaak afgerost werd. Hij verscheen gewoonlijk in een wijd, wit vest, een soortgelijke broek, droeg een pak met lange mouwen, voorzien van grote knopen, en witte schoenen. M. Nijhoff heeft hem in onze letterkunde eerst geïntroduceerd in een clowneske rapsodie 'Pierrot aan de Lantaren' (1919, herdrukt 1936). Een diepe melancholie uitte zich hierin op plechtige toon. De zangen aan en van Pierrot zijn toen elkaar snel gevolgd.

Constant van Wessem en C.J. Kelk dichtten hele drama's op hem. Het bizarre van de tijd tekende zich af in de kwasterige figuur met het ziekelijk-bleke gezicht. Weinig opbeurends heeft hij te vertellen aan een van God vervreemde samenleving.

Laat zon stralen over de verpuinde en vergruizelde wereld in blijmoedige aanvaarding van arbeidsplicht, in milde mededeelzaamheid aan de desolate verarmden en de hulpeloze zwervelingen, slachtoffers van eierzuchtige rassenhaat en imperialistische heerszucht. Boven het gedruis der onstuimige genotzucht, boven de helse drogredenen van een materialistische levensleer stijge een deemoedig gebed om ontferming, opdat God niet genoodzaakt zij over de in schaduw krimpene mensheid andermaal zijn vernietigende bliksems uit te slingeren. Slechts een ultieme wil tot onderling weldoen kan de gerechte hemelse straf van ons afwenden, de stormwind doen luwen die dreigend over de aarde raast.